

Як 33.952

47/11/1918
248

ОБРАЗЦЫ НАРОДНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ЯКУТОВЪ

ИЗДАВАННЫЕ ПОДЪ РЕДАКЦІЕЙ

Э. К. Пекарскаго

II ТЕМЫ

ОБРАЗЦЫ НАРОДНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ЯКУТОВЪ

СОБРАННЫЕ

И. А. Худяковымъ.

Выпускъ 2.

Пословицы и поговорки.—Пѣсни.—Загадки.—Саги:

- 1) Бэрт Хара;
- 2) Хоро (прародители якутовъ);
- 3) Хаитагаі Батыр.

989
X98

—*—*—*

ПЕТРОГРАДЪ.

ТИПОГРАФІЯ РОССИЙСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.

Вас. Остр., 9 линия, № 12.

1918.

Perseus Publishing
500 University Ave.
New York, N.Y. 10017
© 1975

ОБРАЗЦЫ НАРОДНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ЯКУТОВЪ

ИЗДАВАЕМЫЕ ПОДЪ РЕДАКЦІЕЙ

Э. К. Пекарскаго

И ТѢСТЫ

ОБРАЗЦЫ
НАРОДНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ЯКУТОВЪ

СОБРАННЫЕ

И. А. Худяковымъ.

ЧАСТЬ ПЕРВАЯ.

Тексты.

Издание Россійской Академіи Наукъ.

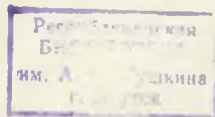
ПЕТРОГРАДЪ.

ТИПОГРАФІЯ РОССІЙСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.

Вас. Остр., 9 лин., № 12.

1918.

33952

Напечатано по распоряжению Российской Академии Наук.
Июль 1918 г.

Исполнительный Секретарь Академии *С. Олденбург*.

Оглавление II-го тома.

	СТРАН.
I. Саха олоҕхолоро.	
1) Чаркыи икки Барыллыа икки	1
2) Көтөр кынаттах. (Кавси)	7
3) Үчүгэи Үчүжүн	9
4) Биас-ынахтаһ-Баибэрикан-Амаһсин	16
5) Ураныкан-оҕоһор	26
6) Бэр-Хара	34
7) Оҕоһордөх Амаһсин	51
8) Хан-Царгыстаи. I. Үрүң Уолаи	73
II. Күстэх киэи Көнчүб-бөбө	104
III. Хан-Царгыстаи	145
9) Чарчахан	177
10) Чыччх икки Мацыс икки	183
11) Онобостөн-Чуокан икки Олон-Долөн икки	185
II. Саха бэун хосбон	191
III. Саха ырыата	198
IV. Саха табырыца	210
V. Саха төрдүн кэсэһэ.	
Бэрт Хара	237
Хоро	245
Хантагаи Батыр	250

НЕЗАБВЕННОЙ ПАМЯТИ

Василія Васильевича Радлова

основателя изданія

„Образцы народной литературы якутовъ“.

(† 12 мая 1918 г.).

САХА ӨСҮН ХОСОНО¹⁾.

1. Сылгы кітэсэн білісэр, ынах маңырасан білісэр, орус ајасытан²⁾ білісэр, кісі кәпсәтән білісэр, учча³⁾ суругуанан білісэр.

2. Тајах іккі чыңырыкән іккі Өтөспүтүгәр дылы буолабыц⁴⁾ аба-ат!

3. Куобах іккі тајах іккі убухубутугар дылы буолакхыт⁵⁾ дү?

4. Аса кымырдаҕастан сибитигәр дылы буолабыц⁴⁾ дү?

5. Үөр бөрү иһин хастыбат.

6. Чарьас іккі чыңырыкән іккі курдук буолабыц⁴⁾ дү?

1) Для облегчения справок и сравнений съ «Верхоянским Сборником» все словосны и поговорки переименованы и расположены въ порядкѣ этого «Сборника», не имѣющія же соответственнаго перевода обозначены знаком 0 (ноль). Въ текстѣ простыя скобки () обозначаютъ, что заключенное въ нихъ слово слѣдуетъ выбросить, а угловатыя [] — что слѣдуетъ вставить. Вопросительный знакъ въ угловатыхъ скобкахъ въ текстѣ и тотъ же знакъ послѣ номера примѣчанія отичаютъ неизвѣстное или сомнительное слово. Въ примѣчаніяхъ — обычное употребленіе скобокъ. 2) Въ Ял. окр.: ајатасан. К. Г. Оросинъ см. т. I, вын. I «Образовъ») удостовѣряетъ, что слово ајасытъ употребляется въ Дюкюнскомъ улусѣ. 3) — пучча, пүчча, дүчча. 4) Въ подл.: буолааган. 5) Въ подл.: буолакхыт. Отмѣтимъ здѣсь, что въ тѣхъ случаяхъ, гдѣ академическая транскрипція принимаетъ хх, П. А. Худяковъ ставитъ кх и парѣдка хк и кк.

7. Чыңырыккы ишн кайтатт¹⁾).
8. Кутуях, тулайындыны, «ычча» дйрйгяр тылы.
9. Орус оустан цулаяр, атыр атыртан цулаяр, кйсі кйсіг-
тйн толор.
10. Саца ынабы кбрбуккй дылы цоццут!
11. Тарбабыт ынахха дылы буолуц аба-ат!
12. Мацырамтагай ынахха дылы кйсі, добо-ор!
13. Утй суох ынах ыцырамтагайыгар²⁾ дылы кйсі, добо-ор!
14. Куугах халар, моцус³⁾ куотар аба-ат!
15. Иккй бургунас ынах мусун курдук буолан бараццыт.
16. Кулуунах сылгы курдук буолбут цоццут!
17. Кытарак бйбдй дылы кырыгынан кйрдй кыбаццана.
18. Тысы ыкка дылы сырбаццыабыц⁴⁾!
19. Ыг баса кбмус бууладаттан тбкунуцбугугар дйлі быжа-
сыжабын!
20. Хаја, коко-о, сырбаццын⁵⁾ тарбатајабыны?
21. Ал, арачы хосохун хосту сыстым аба-ат!
22. Ыг, тугу да гыныа суох буолабына, амасатин саанар.
23. Сурба суох кйсі сурбайах.
24. Саха саппат, ыг харбат.
25. Катарин бысан баран, кббулуи ибййдаба!
26. У сугаса⁶⁾, уру ырба учугай.
27. Сах итин! Бастарынан турдунар, атахтарынан турду-
нар!
28. Иккй тарагай кйсі бытгаспытыгар дылы буолаххыг⁷⁾
аба-ат!
29. Абасы кбрсусар⁸⁾ йр цахтар курдук арда тураллар.
30. Цахтар санага асынабар кылгас.
31. Цахтар аса усунуи кйсн санага кылгас.

1) Въ подл.: кенчятя. 2) Въ подл.: инырамтагай. 3) ? мус ?
4) Илв сырбаццыгыны; въ подл.: сырбагаан. 5) Отъ сырбан
(= сырбан). 6) Отъ сугас (= чугас). 7) Въ подл.: буолакхыт.
8) Въ подл.: кбрьсбрь.

32. Хоккумуої¹⁾ мәјігә²⁾ дылы буолабың³⁾?
33. Абасы кыса ытык салытыттан муммутугар⁴⁾ ділі.
34. Уол оҕо сатаһын устә ыҕан баран кісі буолар.
- ✓ 35. Ытуө кісі улуктаһ, барт кісі бартлаһ.
36. Таңарата аһиітә буолуоҕа⁵⁾: «Өлөр үдүдүр өтгүц бәр буолабына, угуө кісіһин хараҕыам», діһи.
- ✓ 37. Ылі күн алтыгыһ курдук бірдә әрә көрүсәһ⁶⁾ арабым-тахныт.
38. Аҕан кісітә тардылыктаһ буолар, суол кісітә цуккумәр-дәх⁷⁾ буолар.
39. Сыһыбыт сьсы булар.
40. Отонһоҕоҕо ыаҕас туолар.
41. Омүрәх кісі таба охсорун курдук.
42. Сордох кісі ырыасыт буолар.
43. Ырыасыт [кісі] — кісі буолбат, уцкүсүт да [кісі] — кісі буолбат.
- ✓ 44. Әрбәх урдугар⁸⁾ іккітә аргіібіт, сөмүјә урдугар устә аргіібіт кісі, доҕо-ор!
45. Күсүргәснїт кісі күдәк⁹⁾ күсүһи кыаібат.
46. Куоракка¹⁰⁾ уччаны кыичарыһбыкка дылы буолабың¹¹⁾ дү?
47. Кырыс баса ханнаһ, алгыс баса арылах.
48. Іккі ардыларыгар у тохтубат.
- ✓ 49. Бәјә тына бәјәбә харбас.
50. Балыксыт оҕото тусугар маһы.

1) Въ подлинникѣ, повидиному, переправлено изъ Хоккумаї.

2) Если принять во вниманіе данный Худяковымъ переводъ и примѣчаніе къ нему, гдѣ Хоккумой — собственное имя, то слѣдуетъ сказать: Хоккумуої мәјігїгәр дылы. 3) Въ подл.: буолаҕаҥ. 4) Въ подл.: мунгутун. 5) Въ подл.: буолаҕа. 6) Въ подл.: көрүдөсөн. 7) Въ Як. окр.: цуккубүрдәх цуккубүһннәх. 8) Въ подл.: юсөһ. 9) Въ подл.: күдьяк; переправлено изъ күдьяхъ. 10) Лучше: куораттаҕы; если же принять во вниманіе рассказъ, приведенный Худяковымъ въ качествѣ основанія для этой поговорки, то можно принять существующій вариантъ: куораттаҕыт.

51. Баи кісі оџото бардам¹⁾, тот кісі оџото дохсун.
 52. Суор «мин оџом ордук Учугай» діабитігәр ділі.
 53. Үтүөттәй утуган буора тәрүр.
 54. Тојон оџото — тојон, суор оџото — суор.
 55. Үтүн тохнуғ ијраі оџо ділі.
 56. Ызбага бысахтаммығ курдук.
 57. Сәттәи кыс цахтар бір хаң²⁾ ытарҗалах.
 58. Кыс кыкынайдаҗар айбах, цахтар цаҗғатаҗар айбах.
 59. Сырајығар суорат кутан салыаң суоҗа.
 60. Кыс оџо атылах-сулулах буолар.
 61. Кыс оџо таллаҗар уон уоттах.
 62. Төрбөүтүгәр озорор кыс цоло суох буолар.
 63. Цолюх кыс төрбөүтүгән ыраҳ аргә барар.
ијәтигән аҗатыгән³⁾
 64. Атаҗар иктір кыс оџону ијәгә озордор⁴⁾ ијә буолбат.
 65. Халлапнах⁵⁾ да буоллар — хатыным ыбыта; халтаң да
 буоллар — дадым буоллаҗа.
 66. Чычак озорботох маса бар буолар ду?
 67. Тот кісі уеуга⁶⁾ өиүр.
 68. Омук кулуттаммытығар ділі.
 69. Халҗајы ајы — хатын, томтор ајы — тојон.
 70. Омук курдук өсүргәс.
 71. Сугә түсүөҗәр ділі дулуң сыиҗавар.
 72. Тиң оноџоеуи көрдүр; ыт аттанпыт кистігәр бәрт.
 73. Бір сымыт ханна сытыбат?

0. Бір көтөр ханна тацалаідан кәбіснәтәі бәраі? [или:] бір цахтар ханна оџотун кучумнаҗайдан кәбіснәтәі⁷⁾ бәраі? [или:] бір сылгы ханна кулунун кәбіснәтәі⁸⁾ бәраі? — суор-гураҳ асылынах торбосу[и] лыга [буолоум].

1) Въ подл.: бардам. 2) ?чаң? 3) Подъ чертой мы ставим приводимые И. А. Худяковымъ въ скобкахъ варианты. 4) Въ подл.: озорто. 5) Въ подл.: халлапнах. 6) уеугунаи? 7) Въ подл.: оџону кучумнаҗайдан кәбіснәтәі. 8) Лучше: кулунаҗата.

74. Ылајартан ил арахнат; тантбртап харах арахнат.
 75. Аччыгыи да буоллар — амтаниах ас абрыр.
 76. Кирика тылы аңардас атинан оморор¹⁾.
 77. Кутубккэ бйарбдт кусуцу²⁾ суорат.
 78. Улаханлык атиахтабар улаханник уон.
 79. Уну исэ-исэ хаигыр.
 80. Алјархайтан ас тахсар.
 81. «Хајабанабын» дивн харајабын.
 82. Кусуцу киэи кулбутунан, саскы киэи салбаммытынан.
 83. Асабатаргын дабаны — асабыт курдук сана, ылбатар-
 гын дабаны — ылбыт курдук сана.
 84. Муцахтап муц арахнат, арайдахтап арий арахнат.
 85. Тохтубут туолбат, быстыбыт салбаммат.
 86. Харам³⁾ уібат хара сордох абинин, сотом уібат сор сор-
 дох абинин.
 87. Барбыт барбытынан барда, сушпуг сушпугунан сугта.
 88. Ан олдоххунэ — сир сиринан халыаба, дайды дайдынан
 халыаба.
 89. Калтагаи — кэри⁴⁾, доболоц — кунду.
 90. Былыттах — таңараба быкпат, халан — таңараба ха-
 рахтабат.
 91. Халан — урдук, сир — кий, бајабал — дйрц.
 92. Сир-буор сырайдэх⁵⁾.
 93. Ус кулуктах киэи⁶⁾.
 94. Басым — бајабал, кутуругум — куга.
 95. Суобу суоран ылыац ду?
 96. Бэја, көрсүсүдхиут! бир муостага⁷⁾ туруохкут.
 97. «У» дйабитэ — хэр, «хар» дйабитэ — у.
 98. Кытарах ынах курдук кыбыттыма.

1) После этого зачеркнуто: «Ишнырыкан инин кенгигя; хороц от эмлябетигляр баппат (о струявшемъ человекѣ)»; ср. выше, № 7.
 2) Вл.: = кусуцу; вь подл.: кюсюн. 3) Отъ хара (= хары).
 4) = кйрй. 5) Это — зпнть злого человекѣ. 6) Это — зпнть лжи-
 ваго, хитраго человекѣ. 7) Вь подл.: мостагар.

99. Ынахха ділі онно-манша кыбытгыма!
100. Атгяхтан кымылтын ылар, сатыгган тажазын ылар.
101. Огуе тарпат азытын оңоруохнут.
102. Өбүт кісі асыга — үс хонукта.
103. Үтасейтә туола.
104. Үтасейтә туолаҕа.
105. Кәмә-кәрдигә кәлләҕә.
106. Осол огтөҕөр абах, селхал сыстаҕар абах.
107. Олтон-мантан — төсбүйү мантан¹⁾?
108. Төрү'лик оҕоҕо бисик оңотубукка дылы.
109. Асылгү бил басын сям.
110. Үтүө кісі — үтүлүктәх, бәрг кісі — бәргәсәләх.
111. Үтүө кісі — үтүлүк сыраи, бәрг кісі — бәргә[сә] сыраи.
112. Ураңхайтан ураҕас ордук, кісігән кіріс ордук, сахаттан сар ордук.
113. Ураңхайтан ураҕас ордук, бәртән бәргәсә ордук, үтүөтән үтүлүк ордук.
- О. Сулаҕах — суруксута, кірілгә²⁾ — кинәсә, куларан³⁾ — кулубата, ытык — ымеҕга, хамыҕах — хардәч[ч]ыга.
- О. Кымырбыт кыс, уостубут уол, хамыарыйбыт хатын, төстубут тоҕон, амыҕарийбиг амыҕсін⁴⁾.
114. Куорсуи курдәх, кытаҕакка⁵⁾ кынах — тыкараи оҕо, доҕо-ор!
115. Сылах ати сибәт тыкәнаи сибәхтә⁶⁾.
116. Сикајі сибәт, сибәни кыбыннат кісі, доҕо-ор!
117. Бил базык басыттаи сытыибытыгар дылы.
118. Кіні мизигин уоспуи сыпанан⁷⁾ азынахтабатын.
119. Бытыкын ибниән хәлым.

1) Транскрипировано согласно переводу, но построение этой фразы неправильно. Возстановить самую поговорку не удалось. 2) = киліргә, кәліргә. 3) = куларан, куоларан, холлорди. 4) Провожают еще: оидубут оңоңор. 5) В подл.: кытыякка; выше (стр. 131): кытайка кынах. 6) В подл.: шляхта. 7) = сыпанан (cas. instr. отъ сыа).

120. Ан туохха бэрдимсигин¹⁾, моңоолоһу боһулуубут²⁾,
аркынаҕи аҥаҕибиҥ³⁾?

121. Бэҕи кэҕи кысаһаҕа аһах.

122. «Ан соххор», «мин соххор» — диибиккэ дылы буолла-
ҕың⁴⁾ аба-аҥ!

123. А-а, бөрө айыһа — күүртэҕиҥи⁵⁾!

1) Вь подл.: бэрдимсигин. 2) Вь подл.: моңоолоһу боһуубут. Вь Якутскомь округѣ говорятъ: моңоолоһхо боһуубут (боһулуубут).
3) Отъ аҥаҕи (въ «Словарѣ» Э. К. Пекарскаго ошибочно: аҥаҕи). Вь Якутскомь округѣ говорятъ: аркынаҕа аҥаҕибиҥ (аҥаҕибиҥ).
4) Вь подл.: буоллаган. 5) Вь подл.: күүртэҕиҥи.

САХА ЫРЫАТА.

1.

(Импровизация олонки-якутки).

Äriġä äp çon, ärgiġän turan, tas kibiñniñriñän сырдап,
içtikä¹⁾ албыннарын сабан, тылларып элбастарынан абылп,
утубäригär ымырдан, уоттах характарынан сүрэхпiv-бырбын
хаја көрөн, çöb²⁾ мәјибiv-савäбын iädättilär, оғоло-ор! Ägäi-ägäi...

Äçikijä, оғоло-ор! Iti bädäläh kisini taptan баран, ikki хас
çаска күсан, үгүран, сыллап, сүрэхпiv сугасатан³⁾ бар[ан], арах-
сан да халлахпына, бу кусаған бәјәм — хојут ätim у курдук
убағас, äмäh курдук кәбирäh ймähсiv буола кырыдахпына, —
«äдär äрдähпivä çолломмотоғун» äim дуо? Ägäi-ägäi!...

Äçikijä, «су-маннык кылғас савäläh, кырағас бидäh, хачыр-
içir⁴⁾ курдук таңастах-сантах кыс цахтар туох тылäh-сана-
ләх, туох үчүгäi мәигылäh буолуоға?» äim içän олороғун, үчча
обургу!... Ägäi-ägäi!...

Äp çon кыс çону цахтар киçi утубтун дағаны «тантыр су-
рähтäh-бырдах буолуоға» äim санбаккыт буолуоға⁵⁾... Min
тылым-исүм, күбäјim саңата йçigä сүрэххigiv хамсатыағын,

1) == içtirivägi. 2) В1: çä? 3) Отъ сугасат (= чугасат): вь
подл.: сугатан, карандашомъ переправлено на чугатан. 4) Вь Якут.
округт: хачыр-кучур. 5) Вь подл.: буоллага.

уҕадытыабын, бѣлѣбѣн учуҕаадиҕи сапатыахпын бѣлѣрѣм буоллар — ылынах аҕим, оҕоло-ор, тохтуобакка туоҕуох аҕим, оҕоло-ор! Саҥа дорҕоно буолан, тым хосно-кѣргѣлѣ буолан туран, сураххитин сылаҕыттан, тас санаҕытын сымнатан, бус бигутун ирѣрѣн-бесуѣн, куччугуҕи олорор ирѣ оҕо курдук кѣсѣ-кудѣрѣ¹⁾ суох гына, турбат хамсабат гына ылаҕан-туоҕан кѣбѣсѣм ибѣтѣ ии-и, оҕоло-ор...

Ачѣкѣя ии-и, кыдыс²⁾ курдук кылабаччыҕа, халлаҥы хаҕыта-тырыта суруҕан, чаҕалҕан³⁾ курдук чаҕылыҕан-сѣрѣлѣҕан, ымсыр-дан таптатан баран, кустук курдук курдаах, чаркыҕи табытамын⁴⁾ тасын курдук таҕастаах, ырыа чѣчѣх курдук саҕалаах уолаттар, ыраҕан баран, кѣлѣн халыах бѣжѣҕит ии-и!... Араи ии, оҕоло-ор, орто даадыга⁵⁾ соҕотобуҥ миҥ кѣсѣ сордоох курдук буоламын [дѣ], цоллоххо аҕынаммын дѣ, бара-кѣлѣ сыҕаммын, тѣлбѣр тусубумун, бѣбѣр хатамын, сураххитан-быарбын[ан] сылаҕыта санааммын, сылҕыах бѣжѣм ии-и!

Аи, ачѣкѣя, цоколо-ор, ачѣкѣя, утуѣ цон! «Бѣсѣгѣниҕи⁶⁾ ити бѣ-жалҕах баҕары утары кѣрдѣбѣ» дѣан хосулу санааххыҕ, хоргуту майгыланааххыт! Ачѣкѣя ону туох, ачѣкѣя онтон дѣан бѣсанаамыи⁷⁾, оҕоло-ор? Учугаагѣтин буруҕа⁸⁾ туруо[руо]буҥ ибѣтѣ дѣ, бѣжѣҕит бѣркѣтин буруи оҕоруобуҥ ибѣтѣ дѣ? Алѣтыка, абабын, утуѣ-маннѣ буолан санааҕытын ирѣдѣр буолдум дѣ!... Алѣтыка, абабын ии-и, хоргутан бѣсургѣнан барыаххыт буоллаҕа?... Аламаи сыралҕаннаах утуѣлҕах кунум «утѣб-кѣсаҕан хараҕынан кѣрдѣ» дѣан бѣсургѣнарѣ ибѣтѣ дѣ?

Ачѣкѣя, оҕоло-ор, «анара даадыга утуѣб-кѣсаҕаны, аҕыны-хараны сурукка кѣлѣрѣ олорор тоҕон бар аҕа-аҕа—дѣлѣр, оҕоло-ор! Ол тоҕон, — хараҕым⁹⁾ бѣжѣбинѣҕар¹⁰⁾ ордугу таптѣ кѣрдѣ, «бары

1) = кѣсѣ-кудѣнѣ, кѣсѣ-кудѣҕа. 2) = сындыс? 3) = чаҕылы-ҕан. 4) Въ подл.: табытала. 5) Въ подл.: даады. 6) Вл.: бѣсѣгѣниҕи? 7) Ачѣкѣя ону, ачѣкѣя онтон туох дѣан бѣсанаамыи? 8) Вл.: буруи дѣ туруобуҥ? буруҕа уруобуҥ? 9) Въ подлинникѣ первоначально было хараҕаным и харахпынан, а потомъ уже переправлено на хараҕым. 10) Въ подл.: бѣлѣтѣнѣгѣри.

кыл баятін иўбрайыҥи кытта сыйар» дян, — буруйга ўран, бу аһпит тылбын хара сурукка аңымах баята иі-і, оҗоло-ор!...¹⁾

Абаҗытын иші, алатыка, кулук курдук кулум гынан, кирән арар кунум уота баранан-баранан, хажаҗа тахсан ыратан-ыратан, сутын хазарын курдук бардаххыт аба-йт! Ол да буоллар, кун уота хазарын курдук бибөр-санабар иҗа сыйыам буолаҗа! Аҕаи-аҕаи!

2.

«Аламаи кунум туналҗаннах иҗура, гуллаи калан, саха киҥи гусасатыгар сатылан турар» дйабитим, — сыраҗыгар цоллох, иҗуругар килбиинийах уол киҥи калан турар ибит.

«Халлаһнаҗы саксы кунум ытарҗата орто дайдыга сатылаата» дйабитим, — цоллох киҥи харамнах хара хастах хараҗа хара-рыччы сандарбыта ибит.

«Иустугум — иҥи арасынай арахебылах халлаһым кйарҗала — тоҗо орто дайды киҥитин курду туспүтэй?» дйабитим, — утуб киҥи солку²⁾ курун ариан оҗо ибит.

«Иҥчэхтарым иҗамчи³⁾ ырыата тоҗо дорҗоннбҗои?» дйабитим, — утуб киҥи саңата ибит, доҗотто-ор!

«Кытазыным, кубам тугун таса туртаҗылар ду?» дйабитим, — орто дайды киҥитин илтин таса кэмус курдук кулумураур ибит, оҗоло-ор!..

Ачкйиҗа, оҗоло-ор, иҥи бйаллах киҥи хайтах ара утуб дорҗоннбх саңалах, томторблбх уолуктах, тор курдук бытыктах, суо-хан бйаллах ар киҥи утубуттин уоскайа, оҗоло-ор!

1) В. предлагает для этого места такую редакцию: Бары кыла бйатин иўбрайыҥи кытта сыйар — бу тоҗон, миҗиги «хараҗа бйа-тиннабар ордугу тангы көрдб» дян, буруйга ўран, бу аһпит тыл-бын хара сурукка аңымах бйаит иі-і, оҗоло-ор!.... 2) = солку. 3) Вь подл.: иҗамчи, какъ бы переиравлено въ иямчи.

Ачѣкія, оҕоло-ор, ігі бэҕаллах кісі хайтах ыра утуо аҕылгы-
лах-майгылах, саты аҕаи намылы саналах сурэхтэх, тычыныас
кэрсіа сацалах-иҕалах хатын іҕэттэн төрүөтэ, оҕоло-ор!

Ачѣкія, оҕоло-ор, «өҕө-саната ірдаҕа» дѣабаккіт буоллар —
ууҕуаи буолуох ата, оҕоло-ор! Утуо кісі нуусунугар хараҕым ха-
рамардаҕа¹⁾ буоллаҕа; ол кіні сацатын-иҕатин алама[ҕа]йыгар ха-
тан сурэҕим уҕадыдаҕа буоллаҕа!

Ачѣкія, оҕоло-ор, туора цоҕо устэх, сирдэх-дидылах, іҕа-
лах-аҕалах кісі буолан, барары ғыныаҕа ігі аба-аг, оҕоло-ор!

Алматыка, доҕоло-ор! Барар дайдытын²⁾ аҕыс мѡуоһиннах
суолун бѣлар буолан бараммын, суолугар сытаммын, атын тоно-
босум уууоубун устуу хантарарым буоллар іні, оҕоло-ор!

Алматыка, оҕоло-ор! Хаппык ыра кыс оҕо цоллобо, цахтар
кісі талыта ігі бэҕаллах кісіні утары көрөн, бэҕатин цолун кылажан,
сылас хоһунгар сытыаран, сурэҕин сылаһытан цоллоһор, оҕо-
ло-ор... Алматыка, оҕоло-ор, ол алаҕы көрөн баран, өллөхүһнэ —
санам утуо буолуох ата, оҕоло-ор!..

Ігі бэҕаллах кісі — цѣтѣттэн барары аттаннаҕына — іҕата
аймахсін, аҕата оҕовјор төсө 'рб алҕан саҕысан халлылар, оҕо-
ло-ор?

Алматыка, оҕоло-ор, алҕан бѣрэн, алгыскытын аргыстаан
атын іні, оҕоло-ор, ігі бэҕаллах утуо кісіні...

Ачѣкія, оҕоло-ор! Ігі бэҕаллах кісіні — «аҕыс аҕа цахтар
аргыстасан ажаннаа, калар барар алҕархаитан, көтѡр былыт сал-
гыныттан-тылаһыттан, самырыттан дурдалан сабан, усуун бэҕа-
лах суолун, кѡмусе күбѡҕата-тѡһтѡ тардан, кѡһнѡрѡ уран, аҕаниа-
тыппар» дѣан — ыллаһ-туојан алҕан халыц да-а ічѡ³⁾!

1) Отъ харамор (= харацар). 2) Въ подл.: дайдытытын.
3) = ачи.

3.

(Дылушка, ожидающая любовника).

Ачікія, доғоло-ор! Ачікія, оғоло-ор!

Сымыяннап-сымыяннап сымластыбыт уоспун саңартыгыт. бадаға? Бу байлаӊх җусунӊах-бодолӊх баҗаңыттан ханык-хайтах кӑрсӑлардӑх, тух курдук тусалардӑх тылы-бесу ӑстӑри ӑсӑлӑн-чӑрбӑҗӑн олоубут, доғоло-ор?

Ачікія, доғоло-ор! Тылым-саңам ӑчӑтӑ, тӑбӑҗутуӑп җӑлугӑ сӑрӑлӑҗӑн кӑрӑн, ӑрдӑх курдук буолта буоллар — ылӑлах-туӑҗуох амалыҗлах ӑтӑм!

Ачікія, доғо-ор, сӑ-бӑлӑҗӑн су-манна саңам дӑны¹⁾ тахсыбат, тылым дӑны²⁾ ӑргӑлӑт, ӑкчӑ³⁾ ӑнӑ, доғо-ор, ӑгӑӑ ӑнӑ, доғоло-ор!

Алӑтыка, ӑчӑлӑдӑ-ӑр⁴⁾! Алӑтыка, ӑчӑлӑдӑ-ӑр⁵⁾! Сураӑҗӑм-быарым кураңҗарда, оғоло-ор! Кӑрбӑр — дӑбӑн — хараӑҗым хараңҗарда, оғоло-ор! Саӑыр ӑнӑ саӑам саӑманна, оғоло-ор!

«Тух ӑнӑ саӑаӑх, тух ӑнӑ кысалӑлӑх буолаңҗын, ӑчӑ буоллуц?» дӑӑтарӑт — «кӑмусугум оҗотун, дӑлбараӑҗым ӑмчытын, кӑсӑнӑҗӑм ӑтубтун кӑсутаӑбӑн» дӑбӑн!...

ӑп маңнаӑ, кувус, алӑынӑбырын сағана⁶⁾, «тупунӑн тугӑр кӑрӑн, кувусунӑн атыпан кӑлӑн (барар) кӑрбӑн барар буолуоҗум»⁷⁾ дӑ-дӑ, сырдыгылан сымӑлӑҗыта⁸⁾ турбута, оғоло-ор!

«Хаҗа дӑды, былыргы, аҗаң оңорботох бурӑҗун: «амӑрда алӑтылах» дӑӑн ӑрӑрӑм бара ӑнӑ дуо? — «Таптасылах, угурасылах» [дӑбӑн]!» дӑӑбӑтӑ, оғоло-ор!

«Хаҗа дӑды, былыргы, ӑҗӑн хатын оңорботох ӑҗӑтын: «кӑ-сӑгӑ ӑбруоӊх» дӑбӑн дуо ӑнӑ? — «Таптым, маӑнылӑм, арахсыбакка атас, тохтоубакка доғор буолуӑм» [дӑбӑн]!» дӑӑбӑтӑ, оғоло-ор!

1) Сокращ. изъ даҗаны. 2) Въ полл.: лґчп. 3) Отъ ӑчӑлӑ (= *ӑчӑлӑ, *ӑчӑлӑ; звѣздочки обозначаютъ, что въ «Словарѣ» Э. К. Пекарскаго тѣ или другія формы, а равно и слова, не отиѣчены). 4) = сағана. 5) Въ полл.: буолтогум. 6) Въ полл.: сымланӑҗыта.

Ачкѣйя, ичѣгѣйдя-ар! Ачкѣйя, доболо-ор! Таптабыннар-бар-барбыннар бурдужуккам суох да-а: учуҕаҕа барда — сурѣҕим сы-лѣрбыта, оҕоло-ор!

Катиттарбин — суох ини; кѣрдѣрбун — суох, добо-ор! «Аһит тыла — барыта албына ибиг!» дѣх бѣҕим буоллаҕа!

Алѣтыка, оҕоло-ор! Ол аллѣҕым «баҕаран, [бѣҕитѣ] ураубар сабыта тусѣ сылҕыбыта!» дѣх ини бѣҕитѣ! Туннѣри куннѣри са-нарбар-санаргырбар сырдыгы кѣрбѣт¹⁾ хараҕанан²⁾ ӕргѣҕан халлым!

Аҕаи ини, оҕоло-ор! Аҕаи ини, доболо-ор! Куомайдѣрим сацата дорбѣннуран кулуц, тылларым албастара албаи-албаи кулуц!

Аҕаи-аҕаи, доболо-ор! Алѣтыка, ырыаларым³⁾-тоуктарым кѣсѣҕин салгынынары тох[то]гор, былыттары кѣтутар, кунум уотун мѣлтѣтѣр кѣстѣх ини буолларбын — иги утуб кѣсѣи мѣҕтѣн-саи-тын илѣйтѣн-кудатаи, хараҕын ирдѣммин, бѣҕим ини дѣкѣ ӕргѣтѣх-тѣдѣм итѣ дуо?..

Алѣтыка, оҕоло-ор, тобо чѣчѣх буоламын, тобо чѣрыас буоламын, кѣтѣ-кѣтѣ сылҕамын, былыт-былыт иѣиѣн, самбир-толон⁴⁾ ичѣитѣ, хѣрым-тылzym тына буолан-буолан хѣламын, иги кѣсѣ урауҕар тусѣппин, доболо-ор!

4.

(Былдык, приключений издалека, чтобы разболтать).

Ичѣ ини, оҕоло-ор, ичѣ ини, оҕоло-ор! Итѣ кѣсѣ(, кѣсѣ,) — аҕата иҕитѣ аҕыс атыр сылҕыны муснатах-уѣскаппитѣх җон ини буол-ланиар, — сириттѣн-даидыттытан арахсан аҗаннатан кѣлѣн сылҕан, тусѣсун ини кѣсуиѣн, илтии ӕрчимѣн «тѣҕилѣн-асѣн, баҗан-тотон барыла» дѣх самбир бѣҕкѣйтѣ буоллаҕа.

1) кѣрбѣккѣ? 2) Въ мол.: хараҕалаи. 3) Въ мол.: ырыала-рыи. 4) толон-самбир?

Агаи ини, оѳоло-ор! Ар Тојон аѳата, Хатын Кубаи¹⁾ Іжата то-
бус амнар убу мулжан хатаи биарбатых, тобус хотон ынафы хажан-
итан²⁾ биарбатых бурудах буолан, — iti тахсан сылжан уосун
уобунан, тылынан, санаатынан таптанан-сѳбулѳтѳн «itiilän бажан-
тотон кiрiйм» дiя санбара буолажа аба-аг!...

Іча ини, оѳоло-ор! Утубкѳтѳ бирдiн! Іча ини, оѳоло-ор! Ча-
даңыта сурун! Іча ини, оѳоло-ор! Саңата чуорун! Іча ини, оѳо-
ло-ор! Санаката ијамчытын! Іча ини, оѳоло-ор! Ырыаката наҕы-
лын! Іча ини, оѳоло-ор! Туттара-хантара тоѳо баҕас муопнатаи³⁾!
Іча ини, оѳоло-ор. Ханыга ырасын, хараҕа харатын! Іча ини, оѳо-
ло-ор. Кѳрүңа уҕүѳтун!...

Агаи ини, оѳоло-ор! Iти бiјдiлѳх барахсаны аѳата iјата хайтах-
хайтах ар лохоннук⁴⁾ саныллара буолуоѳа⁵⁾! Іжакѳтѳ барахсан,
туһиһи-кунһиһи санаката — кини ари буолуоѳа аба-ат! Іча ини,
оѳоло-ор! Алгыскытын кытараи, алҕан-туојан биариң да-а!

Алатыка, оѳоло-ор! Бајынан бајытан⁶⁾ утүб кiсi ортотугар
killäriи баран, көрөн турап, уҕүѳтүгәр ымсларда бiркiсiтi⁷⁾
түрдәрбыан!

Ачкiја, оѳоло-ор! Iти кiсi санага төсѳ 'рѳ улахан⁸⁾ буола:
хайтах⁹⁾ ар сурѳҕа-быара кыараҕас сiргѳ банната буола¹⁰⁾;
хайтах ар санага-мѳҕтѳ, муцу көрөн, буору сѳѳөн сылҕахтыра
буола¹⁰⁾. Туораттан «сурѳҕим ујадыҕар» дiйм ини, туораттан
«хараҕым харамарар» дiйм ини! Буја-буја¹¹⁾!

Буја-буја! «Урүң Аҕы Тојонум, цолу-бајы тосхоллотон,
утүбү туттаран, биәр iti барахсаңи! Тобус аҕы цахтаалар,
үбсѳннѳн күбгѳҕѳн, кундѳрѳ сылҕаңыт, күп дайды утүѳтүн хажан
тутан биәрѳриң! Барар-кiлѳр салгынтан, сiр-дайды абыттан
ар[ар]тан абыран сылҕар буолуң!» дiйтiм. Ачкiја, оѳоло-ор, буја-
буја-буја, агаи, агаи!...

1) Кубаи Хатын? 2) Itän-хажан? 3) Вь подл.: лоппатын.
4) Вь. улахаһык. 5) Вь подл.: буолаҕа, переправлено пзъ буолоҕа.
6) Вь подл.: баһнан баһнан. 7) Вь подл.: бяркiсiлѳтѳ. 8) Вь подл.:
улахана. 9) Вь подл.: хайтага. 10) буолуоѳа? 11) = буја.

5.

Ай! агай иһи, ичигайдá-ар, адарбѣтигар айарбѣтигар бинѣн-кү-
лэн көрүлэн халыабың!

Ай! Саңарар ылабар-туојар күбмэдэрим, киэң¹⁾ аҕадык киэ-
киэҥичи ырыата тасарап кулуң²⁾!

Ай! Ичигайдá-ар оҕоло-ор, кырҕан-өлѣн, марбыга боҕустаран,
аҕас буолан аҕана'икитинэ ыласан халыабың!

Дьоһуика: Ичэ иһи, оҕоло-ор, ичэ иһи, оҕоло-ор! Туох диин тос-
холдѣн, хайтах диин холобурдан ылыах-туојуох бэҕэбиннн!

Парей: «Аҕы» диин тылы антах-антах ыратыһнара сааныла-
бың! «Кырҕар-өлѣр» диин тыл кырыска турдун! Доң-иһи, доң-иһи!
Аҕидэрим балыстарым, аргал-царгал күлүбх-бинуох көрүлүбх,
оҕоло-ор!

Дьоһуика: Ичэ иһи, оҕоло-ор, ачккккк, доботто-ор! «Арга тах-
сан, аччимнараах³⁾» арбѣт арбэхтэрин арпирегар⁴⁾ кира'икитинэ
күлэн-бинѣн көрүлэн халыах!» — диин иһи.

Парей: Ай иһи, доботто-ор! Күба курдук кутукуларыам, ми
кисі, цахтар ылап, цахтар кисі тылыгар тыһнахтѣ тымырдар-
бын сыйдара'икитинэ, күлэн-бинѣн көрүлэн халы[абы]ң!...

[*Дьоһуика:*] Аҕи⁵⁾! Маны көр!

Дьоһуика: Ай! «Уол оҕолор бинү тылларыгар, оју саңалары-
гар кирап албыһатан өлүмэң!» дѣбин. Хэр-самбыр курдук, бы-
лыт көтөрүн курдук кутурдэр буолбаттар дуо? «Агай» диитим,
агай, агай!

Дьоһуика: Атиахха эҕылаах!

Парей: Ичэ иһи, оҕоло-ор, ичэ иһи, оҕоло-ор! Хоңор чырып
ходоботторбун кытта хоно бинѣн, холбосо сыйлап, кэриэс тылбын
кэпсэйп, таптыр тылбын тамалыдабым кэниинэ «қоллѣһиңи»
(буолбат дуо!)» диим аҕа!

1) Въ подл.: кѣнгъ. 2) Въ подл.: кулу. 3) Въ подл.: лрччимварь-
длхтяхъ. 4) Въ подл.: лрянгирь. 5) Въ подл.: лйп. 6) Лучше: қол-
лоннум.

Дьоушки: Буолаҕа!

[*Нарен:*] Доң ині, доң ині, оҕоло-ор! «Кісіргэс кісі!» дйэхтэрэ буолаҕа, «кірүксіһиһ» дйэхтһиһ. «Чаптэх кісі!» дйэхтэрэ буолаҕа, «чахчыбын» саңардахыһа.

Всь: Тйэрэ ині ыллэй барда!

[*Нарен:*] Ырым-тојугум баранаң, кујум-бинум тохтһн ту-рабын!

[*Дьоушки:*] Туохтан?

[*Нарен:*] Ісігһиһ, оҕоло-ор, ісігһиһ бйјјлэх кун курдук кујумурдур ијурдхтар «тугу йтар-тынар?» дйһ, утарыга-утарыта¹⁾ ылаҕыга сымнаҕастык кбрһн олодоххутуна, тылым даҕаны тахсыбат, кујмйјим даҕаны бұтйр!

Ачйкйј, оҕоло-ор, таптырбын тййбат бйјјбйг ду, баҕарарбын бййбат бйјјбйг ду?

[*Дьоушки:*] Сйй-йй!

[*Нарен:*] Сй-ті курдук, су-бу курдук, уоҕан кујан бйркісйһн кйбйсйэххйг буолаҕа! «Сурахтэх буолан сұдјјуоҕа, мйјйлэх буолан мйһйрйјйбй, бйдх буолан йймйййбй» дйһ — саһытыгар оуустаран, асына майгыјан, бйрдй сымнаҕас хараххытыһа кбрүөххүт дуо?...

Дьоушка: Ачйкйј, йті тылыһ, тылыһ ојугун кбруң ині, оҕоло-ор! «Ырас аҕай сурахтэх, кбнб аҕай майгылэх кісі» дйэххй дйй буолаһ... Аҕай ині, доҕоло-ор, йгйбйјмйң²⁾ йтіһй!

Аҕай ині, аҕай! Сй-ті курдук майгылэхтык — йр чоһ йрйлйг, уол оҕо бйнуһсаҕа³⁾ аһ тылларыһа алыһһаһ, алабастарыгар алыһтарыгар тусйрйһ, кбс оҕо кісйһ алыһһаһ асаран — бйбрһн кйбйсйр тйңйбйг ғыһаһ кйбйсйллйр⁴⁾!

[*Дьоушки:*] Сйй-йй! Кйрйсйһ, ырыһ кбс!

1) Вь йк. обр.: утарыта-батырыта. 2) Вь полл.: йгймйһ. 3) бйносумсаҕа? 4) Слздует:... алыһһаһ *ајјарытан (= ала-рытан) — бйбргө тйңйх ғыһаһ кйбйсйллйр.

6.

Покосъ.

«Бу мѣгѣн улах улахан сысым уллуцах устата уларыппат буолла» дѣбін.

Бу мѣгѣн амахтѣх кѣрдүгѣннѣм кырбыта¹⁾ ат быатын устата аралыппат буолла.

Бу мѣгѣн көппѣхтѣх кѣрдүгѣннѣм кырбыта¹⁾ көнтѣс устата көлчүппат буолла.

Бу мѣн кісі, бу мѣн кісі, атырцах мастах²⁾ аҕыс тістѣх адар маспын аргыстасан тураммын, алтан дадым орто кнѣгар кнѣн туран абалана турдаҕым.

Бу мѣн кісі, доҕо-ор, бу мѣн кісі, орто дады көмүс кіліа³⁾ кнѣгар кнѣн туран, сѣлѣргѣхтѣх⁴⁾ салалах масы тутан, сѣргѣстѣсѣн туран, арѣйдана турдаҕым іні!

Бу мѣн кісі чочубуна томтору⁵⁾ быарыгар⁶⁾, аҕыс тістѣх адар масы атастасан туран, арахсыбат буолум!

Утро на сенокосъ.

Алѣтыка, оҕоло-ор! алѣтыкка, оҕоло-ор! Сѣрбіт сѣгѣ тымнѣтын, оҕоло-ор! Халламмыт уорана тітіраттѣ, оҕоло-ор! Кѣрдүгѣннѣм буса ыарылаҕын, доҕо-ор!

«Аламаҕаі куммүт, сандар да! Тыгаңцын, тымнѣтын ітітѣн, уоранын сылардан кулу іні!» дѣбіт, «кулу іні!» дѣбіт.

Полдень.

Абатын ітітѣн⁶⁾! Ітігѣн уоранын⁷⁾! Күбѣмѣкікѣм буттѣ; хамсабат гынна, ілкібіні хонхохпор сысыарда іні.

Алѣтыка, аламаҕаі күнүм, асына түс, асын да, ітігѣн мѣл-тѣтѣ түс, сырлаңаңцын кылгата түс! Буја-буја-буја⁸⁾!

1) Вн. кырбыта. 2) Вн.: бастѣх. 3) Въ подл.: киле, но въ итс-няхъ встрѣчается и *кіліа кнѣ, что болѣе соответствуетъ смыслу. Вн. 4) сѣлѣргѣх? Вн. 5) чочу(р)буна томтору^м быарыгтан? Вн. 6) ітітѣн абатын? 7) Въ подл.: уораным. 8) = буја.

Тылаарым-салгыныарым, сирілаччі тынаңцит, сылаңжыта
уряңцит, халаан урдугар көп уруң былыты брутá брукутан таса-
ран кулуң!

7.

Осень.

Кытарахпыт уола; кылыс от кбста; кытыаммыт көттө;
кытыппыт¹⁾ кбла кбрда; кбдәннәх кыргыс кысын кысажан тїжан
кблла; отут моннөх олон цылыбыт мосуаян кблла; урдук цыл уту-
руйда!

8.

Налын сажын кблла: увар куяс түстә; улү дады оңостум-
мута улү учуга; кблң дады кбргәммитә тїдрәс²⁾ учуга!

Таттаттан ыла³⁾ нямькта⁴⁾ талахпыт таңнары үвән намы-
лыйда-наскылжыда⁵⁾ — тїдрәс⁶⁾ әрә учуга! Муораттан ыла⁷⁾
молуок солку мучуктабыт⁸⁾ муцутата⁹⁾.

Абыс сусубхтәх ача¹⁾ күбх онпугун абыс уон сүстәх ағы-
лыскаі тімірінди арарыта охсорбут буолла.

Тобус сусубхтәх торбо күбх онпугун токур тімірінди тобу-
лута охсор күммүт буолла. Абыс тістәх²⁾ атырпах масынан
абыс сусубхтәх ача күбх онпугун арарыта тардарбыт буолла.

9.

Орелъ.

Синваләх тиңиләхтәх, усуордәх уллуцахтәх, бичиктәх барба-
кайдәх, солколөх сотоләх, ојуләх уллукта, брблбх өттуктәх, сах-

1) Въ подл.: кытаппыт. 2) = чїдрәс (съ русск.). 3) Въ подл.:
ылан. 4) = нямькта. 5) наскылжыбыга? Вл. Въ подл.: наскылжыда.
6) Отъ мучукта (= мутукча, мучукча); въ подл.: мочуктабыт.
7) Въ подл.: моцутата. 8) Въ подл. описка: ачах. 9) салаләх? Вл.
Въ подл.: сюстях.

маттах самплах, сивналѣх сѣстѣх, кѣхсугѣр кѣбур¹⁾ ојулах, сан-
ныгар сарбынѣх ојулах, куту кѣмус куорсуннах, тарды кѣмус
табыталлах, томторболох куоладалах, бѣчѣктах бѣлѣстах²⁾, дор-
бѣннѣх сацалах, хомполлубут тумустах, цохсоллубут уцуохтах,
ѣрийн тѣлѣхнѣт ѣтата, ала тѣлѣхнѣт аѣтата, ходобоидѣхнут³⁾ тожоно,
Уруц тулук бѣжѣлѣннѣн тус собуруттан кѣтѣн чѣлоѣон кѣлѣн, чѣг-
дѣн⁴⁾ хара тыатыгар, тобус куруцах басын хѣлбѣ тардан ылан,
цѣхсѣс гына олѣро тѣста. Тус собуру чѣлоѣон олѣрон цѣргѣда⁵⁾:
чѣгдѣн⁴⁾ хара тыа туксан тѣян кѣллѣ.

10.

Тумара бѣжабал олохтох, хотугу бѣжабал тутахтах, арѣа бѣ-
жабал цаѣынѣх, собуру бѣжабал тулалах, илѣн бѣжабал илѣх, буор
хаѣа моѣоболох, сытар хаѣа сындыстах, турар хаѣа тулѣсыннѣх,
ат хаѣа атахтах, наѣылыннѣн сырдыр халланнах, кунду кѣмус
кунум анныгар, тѣгѣрѣѣ⁶⁾ тамтаѣа оѣор цѣрѣс маѣан куннѣх, ба-
ранар ылдах, хоронор хонуктах, ѣрунун ѣна турар ѣруц маѣан
ылдах, сѣруктах сѣчка даладалах, уолар цацкѣ моѣун⁷⁾ улах, ох-
тор кѣлѣ цылѣан мастах, кытѣлыр сылгы кѣс⁸⁾ бѣрбѣкѣѣннѣн
сыа нѣылахаи кѣуб оттох, уцуоргута кѣстѣбат, улаѣата бѣлѣбат,
устата тѣѣылыбат, ојулах оттох-мастах орто цѣѣрѣм даѣды!

Улѣу даѣдым уѣлалах ѣѣонон ѣѣосуллубут; аѣыс илѣх саѣалах
ѣн ѣѣа даѣдыбын аѣыс алѣанар аѣѣи алталах атѣр ѣѣусунап аѣыт;
тобус аѣѣыт тобус илѣх саѣалах толомои ѣѣа даѣдыбар тоѣустах
атѣр сылгы соноѣосун уѣр атѣрынан ѣѣорѣуг.

Кѣттѣ⁹⁾ бѣлѣбат кѣѣц даѣдым кѣѣбѣн тоххору кѣтѣт кѣсѣ
тѣннѣбѣт; устата бѣлѣбат улѣу даѣдым кѣѣбѣн тоххору усун уѣгу
олохтоммут.

1) Въ подл.: кѣгурь. 2) Въ подл.: бѣлѣстах. 3) Отъ ходобои
(= хотоѣои). 4) Въ подл.: чѣгдѣн и чѣгдон. 5) Отъ цѣргѣи (= цѣр-
гѣи). 6) Отъ тѣгѣрѣи (= тѣгѣлѣи). 7) = моѣун; въ подл.: мѣлюнь, пе-
реправлено наъ мѣлюкъ. 8) Въ подл.: тыс. 9) Отъ кѣттѣ (= кѣста).

САХА Т҄АБЫРЫ҄НА.

I.

Природа и волшебство.

1. Бажабал баыга бинбугт усу. Цукабил уога.
 2. а. Тацара табата сатта харахтах усу. Ургал.
 б. Бажабалга сатта маньят тимира сытар усу. [Ургал]¹⁾.
 а. Ал тугагар сатта маньят сытар усу. [Ургал].
 з. Ураас тоботугар оју бичик бар усу. [Ургал²⁾].
 3. Кордох ајы улатан калар бар усу. Уоттах сулус.
 4. Кун кыса, комустох уруц солку латы умнан кабисан, бар-
 быт усу. Кун кирара³⁾, кун тахсара⁴⁾.
 5. а. Улу кыл ојулах курдук бар усу. Кустук.
 б. Ајы уола кысыл блатын талбатабыт[ыя] ким да корбо-
 тох усу. Кустук.
 6. а. Хас сасыларда ајы сырат⁵⁾ омук ырахтабытын кыса
 кы[сы]ра-тымта калар усу. Халлан сырдыра⁶⁾.
 б. Кун кысын⁷⁾ кудох солку былгаа корборор усу.
 [Халлан сырдыра].
 7. Бир тысы майак, иин дикиттан калан, арба иан халар усу.
 Тыц хатыта.

1) Отгакы, поставленные въ угловатых скобкахъ, восстановлены по переводу. 2) Кујур? 3) им? 4) тыц хатыта? 5) ? Въ подл.: сыр-
 рад. 6) Въ подл.: сырдары. 7) Въ подл.: кыса.

8. а. Балаҕан урдугар кэлтэйи хамыях сытар усу. Ыи.
 б. Ий урдугар кэлтэйи хамыях сытар усу. Ыи аргата.
 в. Балаҕан урдугар курдях аңара сытар усу. Ыи.
 г. Сынаҕа¹⁾ аңара үөлөс төрдугар кэлтэллэ²⁾ сытар усу.
 [Ыи].
9. а. Балаҕан урдугар барча тохтон сытар усу. Сулуустар.
 б. Көжүр³⁾ таңасы тэсэ сиббитэ бар усу. [Сулуустар].
10. Муңура биллбэт бороң бий оҕотуттан асан улатар усу.
 Улахан урах, туора урах.
11. а. Маҕан бий баран халбыт, ас бий асан халбыт, улэн бий
 уста турар усу.
 Көмүөл устан халбытын кэппинэ ү сүрүгэ, долгуна.
 б. Күрүн⁴⁾ оҕус күрүгү нөлбөктөн түсөрбөт усу.
 Кун хары ирээрэ.
12. Балаҕан урдугар күрүн⁴⁾ оҕус бар усу. Кун.
13. а. Улү дайды оҕуса орулур усу. [Атиң].
 б. Халлэн урдугар хаңыл мөңөн арар усу. Атиң.
 в. Бир таллан араҕас атыр сүрөкэлэр⁵⁾ усу, хаңтан да ту-
 тулуктаҕа⁶⁾ биллбэт усу.
 Саҕын халлэн түбүт муңугуттан⁷⁾ атиң атарэ.
14. а. Кылыҕан⁸⁾ кыса кылыҕан арар усу. Былыт барара.
 б. Силсэ суох унар, кыната суох көтөр бар усу.
 [Тас, былыт].
15. Аңигантан ариэн таба аргибит; муораттан бүр таба кэлбит;
 соңуруттан солоңу⁹⁾ бүр кэлбит [усу].
 Итир былыт; сас күдх түсэрэ; ү кэлэрэ¹⁰⁾.
16. Тыла суох кэпсэтэр, кыната суох көтөр, атаҕа суох сү-
 рэр [бар усу]. Сурук, тыл, ү сүрүгэ.

1) = сынаҕы; въ подл.: сынгага (ошибочно переправлено изъ сы-
 нага). 2) ? кэлтэйи? 3) = көжүр. 4) урүң? күрүн оҕус будетъ отно-
 ситься къ солону илжнаго міра. Ы. 5) Въ подл.: чюрякялирь. 6) Въ
 подл.: тутууктах. 7) Въ подл.: муңугуттан. 8) ? кылысыт? 9) Въ
 подл. здѣсь солоңу (ср. стр. 26, 30 и 66). 10) Въ подл.: кляля.

17. а. Ärgäl-ärgäl äkkiri turaryn kim da булан-тутан ызбат
усу. Цäргälгäи.

б. Сиртän, халлантан тутулуга суох сомоҕо хара биэрäцäи
турар усу. Цäргälгäи.

18. Таҕылаах убаса урäҕи таңнары устан исär усу.
Тарын ута.

19. Улү тоҕон сылгытын ынаҕын хатын Халäптäи [?] хасты
салабыт усу. Тыла көмнөбү түсäräräи.

20. а. Ыруң бärҕäсäläх уҕча оҕолоро тураллар усу.
Хардäх төңүргäстär.

б. Сүс куобах бärҕäсäläх киэи арбä äкi хэҕысан озорол-
лор усу. Хардäх төңүргäстär.

а. Ожүр исин устун куобах бärҕäсäläх оҕолор тураллар усу.
[Төңүргäстär].

21. Ожүр исигär ожулаах сон бар усу¹⁾. Отон [уга].

22. Ырäхтаҕы көсө солку бызаты бысыта тардан быраҕат-
табыгыттан бар цон барыта тусанар усу. От-мас.

23. Хамнабытын киэи көрбөт усу.
Киэи, сүбөсү, от-мас улätара.

24. Көрбн баран кутгаммат, учугасäтаххына — чыпчылыбат
[бар усу]. [Кумалäи].

25. Äн даäды ортотугар соҕотох харах бär усу. Кумалäи.

26. Ыжätин туххары көрбүтүн кубулунпат бар усу.
Мутук хажаҕаса.

27. Уолугунан äҕахтаах уолаттар бälлар усу. Кумалäи.

28. а. Атан баран ниибät бар усу. Мас хаја хавыта.

б. Сäс[ын]-ужätин тоххору күлбүтүн кубулунпат [бар] усу.
Мас хаäдыбыта.

29. Кылаҕаччыхан²⁾ тоҕон бар усу. Уот.

30. а. Күөх бөрб көтүтүгär охтор усу. Буруо.

б. Хоронои көсө «хоро сиригär тijiäm äтä» äр усу.
Буруо.

1) Ср. № 38. б. 2) Въ подл.: кылаҕаччыхан.

31. Сонобос атыр сојуласпыта тобус сыл тоххору сунпат усу.
Бус хаја тоңута.
32. Барбыт суола бар усу, — барарын кісі көрбүт усу.
Бус хайдара.
33. Үй иһигэр үйрэн¹⁾ хара бар усу.
Былыргы кісі кіс таңарата.
34. Аҕы уола, утулугун төлө ысыктап кэбисин баран, сас[ын]-
ујатин тоххору көрбн турбут усу. Кэрэх тыңыраҕа.
35. Ар утубта атарбисин быатын суоран ајаннабыт усу.
Кэрэх.
36. Кур сылгы басын уңуобуттан кісі барыта куттанар усу.
Омуктар, ојуннарын уңуобун хатаран, ијя сылжалара.
37. а. Үасыкка баппат бар усу. Сата.
б. Хаја урдугар суор²⁾ хаңыл бар усу. Сата.
38. а. Байтасын сылгы ојовосугар бырах³⁾ оҕо быралан ирэр
усу. [Былајахтах] ојун туңура.
б. Ојур ісігэр ојулах сон турар усу⁴⁾. [Ојун туңура].
в. Ојулах таңас кырар усу. Ојун, удабан.
39. Абасы кбсын⁵⁾ аңар кулаҕа хоројо хатан халбыт усу.
Ојун былајаҕа.
40. Аптах нучча сilliабит сiлтгiн туох та барыта өлбн ісир
усу, ол кiнi сiлтгiн өлөллөрүн білімiнэ арэ.
Урар саннан ытан өлөрөр.
41. Кырҕаҕас нучча оҕонјорун табырыңын кім да таібат усу.
Халлан оңорут⁶⁾.
42. а. Сір ісігэр сiлiм кына сытар усу. Ан.
б. Сатта б[ы]лаҕы үйэлэх, ісiннэ тэс стубкүлү апсинака-
лаҕ⁷⁾; тымыа каллагина — тоңон өлөр. ітi каллагина — бусан өлөр.
Аҕамах буюспа.

1) На основании объяснения, данного въ «Верхоянскомъ Сборникѣ»,
нужно сказать: бiйрэн. VI. 2) Въ подл.: суон, но хаңыл доуекаетъ
при себѣ только суор. 3) *быраҕар? VI. 4) Ср. № 21. 5) Въ подл.:
кыса. 6) оңосута? VI. 7) Съ русск. Въ подл.: обшпикалах.

2.

Животныя.

43. Аӊас батыр аргӊтан туран быраттарын асылыктанар усу. Мохсоѳол.
44. Индӊгӊр кыса тӊт цӊӊӊӊх (бар) усу. Кӊргӊл.
45. Кырылбар — кыжата, тујусуар¹⁾ — тумса, хабырысар — ојоѳосо [бар] усу. Кыталык, туруја, халба.
46. Ојур исӊгӊр омуќ оѳото, сӊтын тардан баран, куртӊӊчӊи кӊрӊн турар усу. Тоноѳос.
47. Ацӊгӊн кыса аӊгӊнӊӊх усу, хоро кыса хосбиӊӊх усу. Хабѳы, чарчыцныар²⁾.
48. а. Муора кыса бус балаѳанӊӊх усу. Хабѳы.
б. Хацӊӊы кыса хӊр балаѳанӊӊх усу. [Хабѳы].
в. Хацӊӊас кыса хӊр цӊӊӊӊх усу. Хабѳы.
49. Нахра оѳонјор алтан харахтах усу. Улар хараѳын урдун кысыла³⁾.
50. Ацӊ кыса аӊӊӊх цӊӊӊӊх усу. Натӊгӊ.
51. Булуц кыса мутук цӊӊӊӊх усу. Кукӊкы.
52. От иӊӊӊӊх, от атахтах быса быакатта оѳо бар усу. Кымырдаѳас.
53. Кӊлујӊӊ кыса кӊтуѳӊӊӊӊ аӊрӊр усу. Асыца.
54. а. Аѳыс атахтах Аралтан бухатыр бар усу. Аѳыи.
б. Аѳыс атахтах остӊӊӊӊ кыӊ бар усу. [Аѳыи]⁴⁾.
55. а. Уот инӊгӊр уора цӊӊӊӊх⁵⁾ бар усу. Саха былахыта⁶⁾.
б. Сыты бысыја сыттык анныгар сытар усу. [Саха былахыта].
56. Соѳуру даӊдыттан торѳос сацӊӊӊӊхтах оѳолор кӊлбӊтӊр усу. Тојон ыцырыа.

1) Въ подл.: тарасыяр. 2) = чарчыгыныяр. 3) улар хӊса?
4) Въ подл. ошибочно: бырдах. См. «Верховский Сборникъ», стр. 26, примѣч. къ загадкѣ № 57. б. 5) Въ Як. окр.: дӊӊӊӊх в чӊӊӊӊх. 6) Въ Як. окр.: уѳт тарӊх.

57. а. Халлаңца тижар тумустах, иккі куккур¹⁾ тас кынаттах
барылыр бар Оксону кыл, илн дикиттан калан, тумулга ичан халар
усу. Бырдах.

[б. См. выше № 34. б.; ср. примч. 4 на стр. 214].

58. Согуругу дады кытарын кысын²⁾ кыштыын тыаса бу
дадыга³⁾ ициллибит усу. Бырдах⁴⁾ сацата.

59. Куну корбот кугур⁵⁾ бобо бар усу. Дулза уоһа.

60. Атах былах аттар баллар усу. Атаҕа.

61. Тобус курдүлэх моҕол ийбэ татар ырыатын ылылар⁶⁾
усу. Балык туҕа кираи мохсөрбө.

62. Татта кыса тас ийалэх усу. Тарбаҕан.

63. а. Муора кыса буор ийалэх усу. Орго⁷⁾.

б. Бороҕон кыса буор ийалэх усу. [Орго].

64. Маҕан биа урдугар хаја сулан, былыт быстан түспүт усу.
Куобах сохсоҕо оло[н] сытар[а].

65. Олоң от уһиалэх, манчыры батастах, кылыс кымиҕылах, көп-
пөх таллахтах, көмүс алан таңастах Кылаҕадасын кыс, сүрдан
исан, иһинан түсөн халбыт [усу]. [Алчак]⁸⁾.

66. Ырахтаҕы кыса Тацара ийатин урдугар хамыс гардан
йрар усу. Алчак.

67. Аңиан кыса амалх ийалэх, Хацајы кыса хар ийалэх, Татта
кыса тас ийалэх (бар) усу. [Цірікі, хабцы, тарбаҕан].

1) = кукур. 2) Вь подл.: кытай кыса. 3) Вь подл.: дайдыттан. 4) асыңа? 5) Возстановлено по переводу; вь подл.: кюдөр [?]. 6) Вь подл.: татар ырыэта ылыр. 7) Вь подл.: Ергө. 8) Вь подл.: илчаккыт вьесто отгакки дано слѣдующее объясненіе: Былыр алчак ирикин ийиҕа сылҕыбыт усу, олоң от уһиан, кылыс кымиҕыланан. Ол истаҕина, ирикинга тиккэ сүрдан тахсыбытыгар иһинан түспүт. (У кыса: «Кариастир-Кариастир, доборум-доброрум, уиугастар ашын ийиҕаммин ийини; көппөх таллахтинан, быры суорҕаннан, тосујар-тосујар!» дийи ылым исан, «уи-лах!» дийи баран, уга түспүт усу. Ол тохоруттан аттана иик усу). Затеь, какъ будто, у кыса = алчак; вь Якутекомъ же округѣ у кыса — личинка стрекозы. Вѣрите было бы тая:... түспүт: «У кыса, Кариастир... (безъ скобокъ). VI.

68. а. Ховуга хорос гыпа[р], сысыга сырбас гына[р] [бар усу]. [Туруја, сасыл].

б. Сысыга сырбас, ховуга хорос, уѳт тѳрдугар ѳкс [бар усу]. Сасыл, бргѳ, куобах.

69. Дулуң аңара уруң, аңара хара усу. Тің.

70. Хара бія харбысынын¹⁾ $\frac{\text{сасаѳастабыг²⁾³⁾}} усу.$

Тің кутуруга.

71. а. Сір анныгар бурцуңиас⁴⁾ бар усу. Аса.

б. Сір анныгар хатан игі сытар усу. Аса.

72. Сір ісігар іті (тімір) болуо сытар усу.

Аса арѳагыгар сытара, или: арѳахтах Аса.

73. Сір анныгар игі сімініас сытар усу. [Аса].

74. Өбн⁵⁾ маса ѳрѳ уымут усу. Таба муоса.

75. а. Бір мас тулѳх, бір мас тутѳ суох [усу].

Таба, ынах муоса.

б. Іккі аѳас балыс — бірдѳсѳ таңастѳх, бірдѳсѳ таңаса суох [усу]. [Таба, ынах муоса].

76. Өргѳ-тѳркѳ ѳргѳјан ѳрѳ, тубѳрт баѳана сысылан ѳрѳ [усу]. Ыт іккі гајах [іккі].

77. Кулутун Куоујатын⁶⁾ ѳіатігар тојово кіран утуја сытар усу. Ыт муинун кѳннигар уктан утујар[а].

78. Тубѳрт кісі орун оңорор, бір кісі сыс харбыр, іккі кісі кѳрѳчунан, іккі кісі (тымтык⁷⁾ туталлар [ісіллѳчіван бар] усу.

Ыт тубѳрт атаѳа, кутуруга, іккі хараѳа, іккі кулѳѳа.

79. Ајса кыса аѳыс тѳргүлѳх усу. Ыт ѳмјѳ (суох).

80. Ісірѳѳ тасырѳѳ кулѳчык бар усу. Ыт.

1) Въ подл.: харбасынын. 2) Въ подл.: саѳастабыг. 3) Въ подл.: сабастан. 4) = бурцуңуңиас. 5) ? Съ русск. *оленъ*? Вл. 6) ? Въ подл. ииикѳ Куоујатын переиравлено пѳз куоујатын, а въ переводѳ приняло форму Куоууј (род. пѳл. отъ Куоууј) и фвгурируетъ въ качествѳ собственнаго имени. Но если бы это было именемъ раба, то построение загадки было бы таково: Куоууја діян кулутун ѳіатігар... Вл. 7) Въ подл.: тымтыгын.

81. Хаҕас діаки усуө мәјітә¹⁾ кырыарар, уңуо діаки усуө мә-
јітә¹⁾ кырыарбат усу. Ынах муоса, таба муоса.
82. а. Хотон ісігәр харыја таңнары ыјанан турар усу.
Ынах кутуруга.
б. Балаҕан урдугар ојулаах кіріңа ытар усу.
Ынах таркычаба²⁾.
83. Хотон ісігәр курба тас бар усу. Ынах ханна.
84. а. Арыңах мас анныгар түөрт түнә атәрбәс ыјанан турар
усу. Ынах әмјә.
б. Хотоңо санпыјан атәрбәс ыјанан турар усу.
Ынах әмјә.
85. Түөрт сыгыңах оҕо хоспохто іттилар усу. Ынаҕы ыр.
86. «Сар Көстөкүн уола кәліәбә» діән чәрән³⁾ омуқ кыргыт-
тара чөрбөјөн тосуібуттар усу. Ынах сүрәкәлірә.
87. а. Іккі сары атәрбәстәх оҕо әккірәсән әрәлләр усу.
Біә (іккі) әмјә.
б. Іккі сары атәрбәс ыјанан тураллар усу. [Біә әмјә].
88. а. Балаҕан урдугар⁴⁾ сары атәрбәс ыјанан турар усу.
Сылығы⁵⁾ әмјә.
б. Іккі іні бi бәјә бәјәләрін қiәләрiгәр кірсебәттәр усу.
[Біә әмјә⁶⁾].
в. Іккі іні бi бiр сарылаах усу. Біә әмјә.
89. а. Тәтта маса таңнары умут усу. Сылығы кутуруга.
б. Тарағана мас⁷⁾ таңнары ұнән турар усу.
Сылығы кутуруга.
90. Мәтiс хоммут сiрiгәр Хонпуі хоммут, Хонпуі хоммут сi-
рiгәр Мәтiс хоммут. Сылығы хәмара.
91. Іккі әјә уола солко кушәгы⁸⁾ быјасаллар усу.
Ат атағын бәйбыт⁹⁾ быа.

1) Въ Вердоянском округѣ вмѣсто бас говорят мәјі, мәјі. 2) Отъ таркычах (= таңкычах, чаңкычах). 3) Въ подл.: черень: съ русск. черенъ, черный. 4) авылгар? 5) Вмѣсто біә. 6) Уңу батас іккі? Ср. № 223. 7) ? тарағына мас? тарағана маса? 8) Вм. кусягы (отъ кусакъ = кусәт). 9) Вл.: бәјар.

92. Тојон кісі, үс утулугуи түсәран кәбісан баран, ыла 'ик
усу. Ат ісаҗин табан кәбісарә.
93. а. Аҗы уола сімірчәхтәх арыгытын умнан кәбісан барбыт
усу. Сылгы уәсә суоҗа.
- б. Әр утүбтә салырчыҗа суох аҗаниабыт усу.
[Сылгы уәсә суоҗа].
94. Ынах мәҗитигәр¹⁾ әриән сабәсә сытар усу.
Ынах хабарҗата.
95. Сурҗах²⁾ аниынан сур бәлиәләх³⁾ быгылаан арар усу.
Ынах тына.
96. Куң ат ісігәр букутта-такытта бар усу.
Сүбәсу ісіпәҗи оҗо.
97. Ісаҗәи-ісаҗәи ісігәр от барган бәр усу.
Сүбәсу іәрчәҗин⁴⁾ бибурҗатә.
98. Баҗаҗал устун кысыз чәскы аңара кәбіт усу⁵⁾.
Сыаңан⁶⁾ быара.
99. Тоҗосо усугар тулуҗан турбат усу. Сымбат.

3.

Числоныкь.

100. а. Сүс кісі саната бір усу. Астах күбә⁷⁾.
б. Бір җиәҗә сүс кісі бір саналах усу. Астах күбә⁷⁾.
101. Коңдоі тоңурҗас ісігәр уон арасынаи уот убаҗар усу.
Арасынаи омуқ тыла тылзәх кісі.
102. Кураҗаччы кыл, тылын атылаан, асабыт[а] бәр усу.
Кісі кысын сулутун сірә.

1) Въ подл.: мянпиггярь. Теоретически можно допустить выговоръ мәңҗи вмѣсто мәҗи, но въ виду того, что въ загадкѣ № 84 въ подл. стовтъ мѣитя (мәҗитә = мәҗитә), въ данномъ случаѣ принято начертаніе мәҗи. 2) = сулҗах. 3) бәлиәләх употребляется (оберегаючи, харыстан) вмѣсто кырынәс. 4) Въ подл.: ерчятинь. 5) Вариантъ этой загадки см. подл. № 250. 6) = сыаңсар (въ Якутскомъ и Вилюйскомъ округахъ). 7) Обычно: күбәстәх ас.

103. Туңур ходо[ҕо]ҕи тыһаах бiа сiттiах усулар.
 Былыргы туңур ходоҕоҕи ты-
 тыспатахтарына таптаспатахтарына — сат төлүһлэрэ.
104. Тiбилiкитiа тiбилiибиг усу, шiаликитiа¹⁾ дiалиҕан кiбесит усу.
 Кiсi уоруҕаҕа тахсара.
105. Хамнабат хара iккi аты тiццi минjа сылjar усу.
 Кiсi атахтаах бiјiтiа.
106. а. Сылiтiа суохтук, хамнаса суох, уjiтiн тоххору кiсi
 улiлiр улiтiа бiр усу. Кiсi тынара.
 б. Iккi кiс кыы iккi ардыгар бур-бур-бур-бур бурбулур
 бiр усу. Кiсi асбiри.
107. а. Oбyт тыһнаах (да) кiсi [iккi] атахтаса сыталлар усу.
 Аңар хараҕа суох²⁾ кiсi.
 б. Бөлүңүтүң көрдүбү у бычыр кынар бiр усу.
 Кiсi утууоубун баҕардаҕына, хараҕын ута тахсара.
108. Бiр кiрiа сымг³⁾, iмjiн тiрiтiн баран, утуја сытар
 усу. Цахтар.
109. а. Цiа iсiгiр iiлiах ырахтаҕы бiр усу.
 Цахтар iсiнiјi оҕо⁴⁾.
 б. Бyтiа iсiгiр бyргiа тiбiр бiр усу.
 Цахтар iсiгiр оҕо хамныра.
 в. Кулујаҕа [?] iсiгiр кулугу⁵⁾ тоцмот, таса тоцор усу.
 [Хат цахтар].
 г. Iрiк-бiрчык⁶⁾ iсiгiр куц iт сытар усу⁷⁾.
 Цахтар iсiнiјi оҕо(то).
110. Бiрт кyндy ас — ырахтаҕы даҕаны асабыт аса —
 остуолга туруорбаттар усу. Цахтар iмjiн yтiа.
111. Iккi бyс булгуијiах тiццi yнiр усу. Цахтар iмjiа.
112. Остуолго yруллубат да — Таңараҕа басыба. Оҕо тiрyрiа.
113. Кырцабас iмiхсiн кiнiнiн iстiах усу. Сото бiтiбiтi.

1) = дiаликитiа? 2) Вь подл.: ангар харахтаах. 3) Вьзето бiа.
 4) Вь подлинникѣ отгадка зачеркнута. 5) кулгiах кулугута? 6) Вь
 «Словари» Э. К. Пекарскаго ошибочно барчык. 7) Ср. № 207.

114. Үс хаман ісар оюгтон бірдәсә түсәи халбыт, иккітә, асыннан, ыгыстарын гасына туран халбыттар [усу]. Кынсеб.

115. а. Ан дады ортотугар хатың тосою анжылман турар усу. Кісі кінә.

б. Хонуга хатың ураҗас анжылман турар усу. Кісі кінә.

в. Аләс сысы ортотугар алган тоҗосо анжылман турар усу. [Кісі кінә].

116. а. Уон $\frac{\text{кісі}}{\text{салайт}^1)}$ тунуҗ бусун суган ісәллар усу.

Кісі тыңыраҗа.

б. Тус арбә діәкі біәс тунуҗ бусун сукпуг ою барбыт усу. [Кісі тыңыраҗа].

117. Біәс²⁾ ојур апарә өттүгәр цубәкән³⁾ сысыта бар усу.

Кісі ытыса.

118. а. Иккі кыртас⁴⁾ тәс, ышысан бараннар, бір буолан халбаатар усу. Кісі кіріңәтә.

б. Тиң иккі кулғаҗа чорою хаппыт усу. Кісі кіріңәтә.

119. Иккі маңан $\frac{\text{атбыр}}{\text{біә}}$ өйбрөп аралларин кугас $\frac{\text{атбар}}{\text{біә}}$ кәлән бысир усу. Тис иккі тыл [иккі].

120. Муос пәх тәс ыҗаҗа бар усу. Кісі тисә, кісі куолаҗа.

121. Кумаланы толордоххо — туолбат усу.

Кісі аҗаҗа туолбата.

122. Хара тоцүргәс ашыгар иккі сур кырынәс быгылаән араллар усу. Сәң.

123. а. Иккі көлүҗә иккі ардыгар $\frac{\text{бір}}{\text{муцур}}$ тиг усаты⁵⁾ $\frac{\text{охтон сытар}}{\text{охтубут}}$ усу. Иккі харах иккі ардыгар — мурун.

б. Иккі күөл иккі ардыгар куруңах мас түсәп сытар усу.

Мурун.

в. Иккі көлүҗә күөлу бір тит бысабыт усу. [Мурун].

1) Вь подл.: саладат. 2) бәс? Вл. 3) = цубәкән. 4) = кытгас. 5) Вь подл.: устуван.

124. а. Иккі кoлyя уѣоргу-маңаргы өттүттэн иккі кісі састарын тоххору кырбаса тураллар усу. Харах кыламана.
 б. Kolyя кубі уѣоргу-маңаргы өттүттэн хатың урадастах оѣолор кырбасан араллар усу. [Харах кыламана].
125. Иккі иви би атахтаса сыталлар усу. Иккі харах.
126. Иккі аси бая баяларин утарыта көрүсөн тураллар усу.
 Хас.
127. а. Иви би, бирга төрөн баран, бая баяларин көрүсөттөр усу.
 Кісі иккі кулгага [пиз] хараѣа.
 б. Иккі кісі атахтасан сыталлар усу. Кісі хаса.
128. а. Халларыта¹⁾ бар усу; халлана бар усу; сигиритэ бар усу; сибиятэ²⁾ бар усу. Кісі тыла, хараѣа, баттаѣа, быта.
 б. Харья бэр усу; харья урдугар бөкүнүк бар усу; бөкүнүк урдугар сигирі бар усу; сигирі ісигар сатта сибия бар усу.
 Кісі, мәжитэ³⁾, баттаѣа, быта.
129. а. Бу дайды [ыта] урдуган суох, ол дайды ото сусуоѣа суох усу.
 Кісі быта, кісі баттаѣа.
 б. Сусуоѣа суох отоѣх, тыла суох сусуоѣах дайды бар усу.
 Баттах, быта.
130. Кысыннары унар мастах тумул бар усу. Кісі мәжитэ³⁾.
131. Алтан туонаі [?] бар усу. Кісі атин саса.
132. Бичыка-бичыка⁴⁾ у чыкырыя бар усу.
 Кісі кысыаччыта.
133. а. Бургунас ынах муосугар тоѣмот кыл бар усу; өлбунна, бірда өлөр⁵⁾ усу. [Кісі сilitа].
 б. Лук мас анна⁶⁾ тоѣмот усу. Кісі сilitа.
134. Сытб бысыя сытгык анныгар сытар усу.
 Кісі саната⁷⁾.
135. а. Хону оротугар ханнар саѣа бар усу. Кісі уѣуоѣа⁸⁾.

1) Въ полл.: халларыта. 2) сибиятэ? см. следующую загадку. 3) См. примѣчаніе къ загадкѣ № 81. 4) Въ «Словарѣ» Э. К. Пекарскаго зарегистрировано только произношеніе бичыка, указанное покойнымъ студентомъ-якутомъ А. П. Никифоровымъ. 5) Вл.: бирга өлөр? бірда тоѣор? См. переводъ. 6) ісі? 7) ыстацалас? 8) Ср. № 162.

- б. Үтүб кісі бірда батары уктуббута сунту сытар усу.
Кісі уңуоҕа.
- в. Алас сысы ортоугар көмүс холбуја түс[и] сы-
тар усу. [Кісі уңуоҕа].
- г. Бајата тімірбіт, кылҕыга кылбајан турар [усу].
Кісі уңуоҕа.
136. Салыр кылҕата тімірбат, бајата тімірар усу.
Ойбуг кісі ата сунпата.
137. а. Ылас хара ыастаі барыга бары сыста сылҕар усу:
сүідар — барбат, кысыідар да — бараммат. Кісі ата.
- б. Уокка кәбістәххә — убаібат, уга кәбістәххә — тімір-
бат, бысаҕынан кысыідахха — арахнат усу. Кісі ата.

4.

Домг.

138. а. Тысынчаҕа сыналлах моҕујаңҕа бајатин баримматх
усу. [Таңара җіятә].
- б. Куөі уңуор кубра чопчу бар усу. Таңара җіятә.
- в. Бајаҕал уңуор барыллыа ујата бар усу.
Таңара җіятә.
139. Ан даіды ортоугар маңан җаралык бар усу.
Туос ураса.
140. Тоғус уон да кісіні сіятір — топпот басынаі бар усу.
Алпар.
141. Хотуолур усу, асбар усу; хотуолур усу, асбар усу.
Хоспох.
142. а. Араҕас бія ісіҕар ала кулуи бар усу; ала кулуи ісіҕар
чакырыас бар усу. Җія, ооох, уот.
- б. Маған бія бар усу; маған бія ісіҕар хара кулуи бар
усу; хара кулуи ісіҕар ала кулуи бар усу; ала кулуи ісіҕар ара-
ҕас тәс бар усу. Хәр, җія, ооох, уот.
143. Уола кылҕас, кыса усун. Уот, бурую.

144. а. Хоро кыса Кытайга ајаннабыт усу.
 Ыблэсінэн буруо тахсара.
 б. Сыгынах көңдөјүттэн бөрө саңыјахтах цов [тахсар] сырсан әрәлләр усу.
 Ыблэсінэн буруо тахсара.
145. Әрийн кыл әмәсәтинән¹⁾ утуруктур усу. Осох буруота.
146. Мағана барбыт, $\frac{\text{бороңо}^2)}{\text{кураңа күрүбүт}^3)}$ харата халбыт [бәр усу].
 Хар, буруота⁴⁾, көмөр⁵⁾.
147. а. Хатын цахтар, тус илн⁶⁾ діәкі көрөн, нәләјән озорон, асын тарана озорор⁷⁾ усу. Осох.
 б. Ајанјыт уолаах, ыстаңасыт⁸⁾ кыстах (усу) амәхсін тус илн⁶⁾ діәкі көрөн турар усу. Осох.
 в. Іјәтә суон, кыса кысыл, уола хара. Осох.
 г. Бір кісіні ускуом асаталлара — тошпот усу. Осох.
148. Таппаматын [?] урдүгәр дардамата [?], дардаматын [?] урдүгәр хоро чопчу бар усу. Уот, кула, маса, кыма.
149. а. Сыгынах оґолор көңдөі төңүргәстән күстусан тахсаллар усу. Уот кыма.
 б. Бугдуку іккі багдыкы іккі бәллар усу.
 Уот буруота, кыма.
150. а. Бысаґаса уруң, бысаґаса хара сысы бар усу.
 Уот иннә, осох арґата.
 б. Бір сысы аңара сырдык, аңара хара бар усу.
 [Уот иннә, осох арґата].
151. Бысаґаса өң сысы, бысаґаса сут сысы бар усу.
 Хаңас дікі, уңуо дікі.
152. а. Хаја анныгар хаґы сымґата⁹⁾ бар усу.
 [Осох уота].

1) төбөтүнән? при әмәсәтинән отгадка — хамса (ср. № 252).
 2) Въ подл.: борґо. 3) Въ подлинникѣ эти два слова (кюрённые кюрёбють) зачеркнуты. 4) у? 5) сир? 6) ція иннн діәкі? ср. № 157, гдѣ правильнѣе: арґа. VI. 7) Лучше: асын таранар. VI. 8) VI: ыстаңаласыт? 9) Въ подл.: сыммыттап.

б. Хаја авыгар хабцы сымыта сытар усу.

Уот осоххо¹⁾.

153. Муднах обо мутук курдук усу, тацнах обо талах курдук усу. Осох Ит²⁾.

154. а. Ёс кўорт ыт атахтасан сыталлар усу.

Состѳк³⁾ мас(тар)а.

б. Ёс бѳрѳ атахтасан сыталлар усу.

Состѳк³⁾ [ял] холумтан [маса].

155. а. Бйастах обо бйарас табан арар усу. Курунѳук.

б. Сары йтарбастах оболор бйарас табан араллар⁴⁾ усу.
[Курунѳук].

156. Тѳгўрук сыл тоххору сыта сярѳаныырар бар усу.

Мас хажытар йцнйр.

157. Хатын цахтар, сылжатын сушту⁵⁾ баттан [баран], тус арѳа кѳрѳн турар усу. Осох.

158. Хатын цахтар, тусахтатын умнан кѳбйсан баран, тахсан барбыт усу. Кўѳс оино кулунан сабыллыбатаѳа.

159. а. Сўс кйсі бйр сыттыгы сыттанан сыталлар усу.

Цйй усубтѳ.

б. Сўс кйсі сыттыга бйр (бар) усу. [Цйй усубтѳ].

160. а. Улў кыл бубрунан хаѳаѳастах⁶⁾ усу. Тўннук.

б. Улў кыл бубрунан бастах (бар) усу.

Цйй туннугѳ.

161. Ытык атыр ацвабыт суоза сушпѳт усу. Ѵтѳх⁷⁾.

162. а. Хамнабат хара бар усу. Кйсі уцубѳа.

б. Ан дайды ортотугар халбарыибат хара бар усу.

Кйсі уцубѳа.

163. Тојон кйсі сототугар холоцсолѳх усу.

Сѳргѳ тѳрдўгар ыт йктйрѳ.

164. Тојон кйсі турар усу.

Сѳргѳ.

1) осох уота? 2) Ср. № 177. 3) Съ русск. *шестокъ*. 4) Въ подл.: *тябяняляръ*. 5) Слѳдуетъ: *сулбу*. VI. 6) Въ слѳдующей загадкѳ *правильнѳе*: *бастах*. 7) Ср. № 174.

165. Тоҕон кісі төбөтүгэр төрөсколөх¹⁾ үсү.

Сарга төбөтүн хара.

166. Ціаҕа күндүсүт, тасырда манбысыт бар үсү.

Остод, сйргэ.

167. Тасырда катабил, ціаҕа мапысыт бар үсү.

Сарга баҕана иккі.

168. а. Иккі иһі бі бір кэмүс куру былјаса тураллар үсү.

Күрүбө сігата.

б. Иккі ар үтүөтө састарын тоххору бір күшак куру былјаса [са]тыллар²⁾ үсү. [Күрүбө сігата].

в. Иккі кісі былат куру былјасан араллар үсү.

[Күрүбө сігата].

169. Обу[?] да хапытыап үсү, обу[?] да чыкырым³⁾ үсү, чобб да суркуеут үсү⁴⁾. [Күрүбө] сігата, тособото, сүһүгасэ.

170. Уллунах суола Уркүскайга тіјар үсү. Харан ал.

171. Хара бія аңнабыта хараран халар үсү. Ціа онно⁵⁾.

172. Бүтүн күл ісігэр бурҕас баппат үсү.

Албын-түбкүн даідытыгар-сірігэр баппата.

5.

Одежда.

173. а. Сасыарда ахсын уон кісі угурасаллар үсү.

Кісі сонун аңарин⁶⁾ тімэхтэннэр.

б. Кісэ сасыарда чычактар ышысасаллар үсү. Тімэхтэр.

174. а. Ыкылыкы-чыкылыкы ыалласаллар үсү. Тімэхтэннэр.

б. Пин хаја'ккі арба хаја'ккі ыпсыбыт үсү.

Таңасы тімэхтэннэр.

1) Обычно: мәсәмэн арылах. Форма торөско восстановлена по переводу, но здесь можно предположить торөстөх (вместо торөс бэргэсэлэх). В. 2) Первоначально в подлиннике в стояло: сатыллар. 3) = чыкырбин? 4) Перевода этой загадки нет, а потому в восстановить ее не удалось; ср. № 282. 5) Ср. № 161. 6) В подл.: тьялгынь.

175. а. Сатта тулажах оѳо кунусун биргѣ хонолор¹⁾, тунун арахсан халаллар [усу]. Тимѣхтанѣр.

б. Аччыгы-аччыгы алчаҗыҗар; $\frac{\text{бычыка-бычыка}}{\text{куччугу-куччугу}}$ мы-чальыҗар усу. $\frac{\text{Тимѣх}}{\text{Укта}}$, чопчу²⁾.

176. а. Букур-такыр кісі кѳмүс курдах усу. Білісѣх³⁾.

б. Модун кісі мутук курдах усу. Білісѣх³⁾.

177. Муңпах кісі мутук курдах, таңпах кісі талах курдах (бар) усу. [Кѳмүс білісѣх, кур]⁴⁾.

178. Уон кісі бѣргѣсѣтѣ бір усу. Сутук.

179. Букурдах кісі кѳмүс курдах (бар) усу. [Білісѣх].

180. а. Акава [?] амахсін аҗаңалік кінтгѣх усу. Ытарҗа.

б. Аҗас балыс саңазарын істісѣллѣр усу, бѣжаларін кѳрсүмнѣ'рѣ (усу). Іккі ытарҗа.

в. Кѣлтѣгѣі балаҗаңца Кѣркѣс⁵⁾ кутубт кутубттан оло-рор (бар) усу. Ытарҗа.

г. Таҗылах таҗытта⁶⁾ убаса хажаны брѣ ыҗта сатѣр усу. Ытарҗа.

181. Цііні бір хара оѳус төгүрүҗѣ⁷⁾ сүрѣр усу. Мѳітурук.

182. Кун түбнѣлбѣ курук⁸⁾ цоңцо барытыгар күндү усу.

Матѣі.

183. Ала тоҗон бастыц ходоҗоҗун бары кісі маҗылѣр усу.

Кінѣс коуртуга.

184. Утуб ар кісі ус сыраїдѣх [усу]. Намыаска.

185. Отут орунчулах⁹⁾ тімір күкурдѣн бар усу.

Сарѣ тордох¹⁰⁾.

1) сыҗаллар? 2) Тимѣх тысыта, тімѣх? 3) Въ подл.: бялвѣяхъ. 4) Ср. № 153. 5) Въ «Верховномъ Сборникѣ» какъ соблаженное имя («Кѣръкѣс»), но, быть можетъ, въ первоначальной записи было *кѣнтѣс (= кѣнтѣк), что было бы правильнѣе. 6) Въ подл.: тагышка. 7) Въ подл.: тѣгюрютя. 8) күрүдѣх? 9) уобуруччулах? Въ подл.: оруб-ччлах. 10) Или, и. б., тордѣх? Ни въ той, ни въ другой формѣ это слово въ смыслѣ *занаозска* въ Якутскомъ округѣ не употребляется; въ

186. Арба халлаи муннугар аҕыс туспалах нам кыл¹⁾ бар усу.
Кісі сыалжата.
187. Тагил дадыга тйәрбас харах тагилитэ тыган турар усу.
Куобах сыалжа²⁾.
188. а. Ус уттах хара тас бар усу. Сылжа.
б. Хара мбгүр³⁾ тис ус сирини хажаастах усу.
Тураҕас сыалжа.
189. Бур тажах муңур ујаа кыстабыт усу.
Кісі атәрбастах атаҕа.
190. Бур таба, муңур урүјаа кыстан, тахсар усу.
Кісі атаҕа — таба(та); муңур урүја(та) — атәрбас.
191. Улү кыл муңур урүјаа кыстабыт усу.
Атәрбас угуңжата.
192. а. Харија анныгар халыр бар усу. Хаҕысар.
б. Иккі сыгыңжах оҕо ытаса-ытаса сырсан ісällар усу.
Хаҕысар.
193. Суолга крбат суор⁴⁾ хаңыл бар усу. Кісі тајаа⁵⁾.
194. Ар утубат аркнңа сыстан турар усу. Кујаа⁶⁾.

6.

Промыслы.

195. Суга тојон маҕиҕи[и] сус кісі уібат усу.
Тарҕан астар⁷⁾.
196. Нучча оҕото комор асылыктах (бар) усу. Урар са.
197. Тоңсубутунан тоноҕос мајитэ бар усу; сулуібутунан туруја сотото бар усу. [Са іккі сомуога іккі].

«Верховномъ Сборникѣ» дана отгадка: «ровдужная занавѣска», а въ Якутскомъ округѣ это будетъ сары быс.

1) Въ Верховномъ округѣ обычно кыл вѣсто сип, вещь. 2) Ср. № 204. 3) ? мбкурук? 4) См. стр. 213, прим. 2. 5) Эта загадка повторяется подъ № 264. 6) Ср. № 284. 7) Въ подл.: ёстяр.

198. Соғуру дады уола соғотох харахтах усу. Са.
 199. Оғото барбыт, іжата кісті гуран халбыт усу.
 [Са астаіра].
 200. а. Кулуна бара турбут, іжата іңарсіја халбыт усу.
 Оноғостох са.
 б¹⁾. Бір біа сәттә тіл қулуннах, онтукалара²⁾ барбыт[та-
 р]ын кәиннәй іжаліра³⁾ кісті⁴⁾ халбыт усу. [Оноғостох са].
 201. а. Кырцазас бысылаз Кышыјата [?] бытыр бар усу.
 Аја.
 б. Махчасәі⁵⁾ оғонјор ханнык та хаңылы сысытар усу.
 Аја.
 202. Абасы кыса тұтун туттарбат усу. Аја кылапта.
 203. Махчахән⁶⁾ оғонјор махчас гына түспүтүгәр иннәгәр кө-
 мүс таріәлкә тәгіріс гына түспүт усу.
 Аја йсиннәҗинә, куобах әргічіс гына түсәра.
 204. Тәгіл дадыга тіәрбәс харах тәгілітә тыган турар усу.
 Куобах тусаза⁷⁾.
 205. Ајы кыса Усуи Турантаіга сімрчәхтәх арыгыны ұрара
 кәбісіпін ала чакырыас уоран барбыт усу.
 Мас кумаләны[тта]н көтөр сымбатын кісі булап барара.
 206. Чәкчәгәс удазан Усуи Турантаіга сімрчәхтәх арбатын
 туттаран кәбісіи барбытын усун хара, кәләи, уоран барбыт усу.
 Көтөр маска сымәттәбытын кісі ылан барара.
 207. Ірчәк-барчык⁸⁾ ісігәр куң ат сытар усу.
 Кус тіргәдә іңнә[и] сытара⁹⁾.
 208. Чің-чаң сацалах оғонјор, кәтәҗин¹⁰⁾ тутта[и] сытаҗына,
 уот өтгүиңә асыт туох та тәһнах буолбат усу. Кіләпсі.
 209. а. Әбәләй әмәхсәи, төсө дө¹¹⁾ баі ыалга кіран, бәдарын
 бары сәиан таҗыстаҗына, тотумна барар усу. Муңха.

1) Въ подлинникѣ якутскій текстъ этой загадки зачеркнута. 2) Въ подл.: онто. 3) Въ подл.: иннәтә; ср. стр. 218, примѣч. 1. 4) Въ подл.: кыстыянь, переправлено изъ кысты. 5) = Махчәсәі. 6) = Махчәхән. 7) Ср. № 187. 8) Въ «Словарѣ» Э. К. Пекарскаго: ірчәк-барчык. 9) Ср. № 109. г. 10) Въ подл.: кятяхъ. 11) = да.

- б. Сир аннынан сiгiрiкi уоруѣх бар усу. Муѣха.
210. а. Болѣоной оѣоѣор муос тiарбiстiх (бар) усу. Пiм.
 б. Анна ыарахан, ортото нус-хас, урдi чiпчiкi [бар] усу. [Пiм].
 в. Туос баргiсiлiх, ортото суѣ, тiс атахта [бар] усу. [Пiм].
1. $\frac{\text{Куруѣ}}{\text{Ариiн}}$ оѣус куѣлу быса сынтариыбыт усу. Пiм.
211. Кугас ынах куѣлу быса сынтариѣан тахсыбыт усу. Пiм утiр.
212. Далаi iсiгiр даркы уоруѣх бар усу. Ту.
213. а. Тыннахты сiр, тыннахты сахтыр [бар] усу. Ту.
 б. Тыннахты сi-сi тыннахты тасарар [бар] усу. Ту.
 в. Аѣи кыса ус курдах (бар) усу. Ту.
214. Iкi маѣан $\frac{\text{атыр}}{\text{бiй}}$ сулара бiр усу. Куѣрт тумуса¹⁾.
215. Маѣан сылгы тѣбѣтуѣн тына(и) сытар усу. Ус куѣрдi.
216. Ыi кун iкi угурасаллар усу. Ус кыстыктах ѣтуѣтi.
217. Хара суор кысыл iтi ытыран арѣi дiйкi барар [усу].
 Ус тiмiр[i] кытаѣасынан²⁾ ыгыртар[ар]а.
218. Сытыгантан сыа тахсар усу. Буортан кысыл кѣмуc тахсара.
219. Хатыѣ тоѣосо тѣрдѣгiр быа укта[та] пiллi[н] сытар усу. Сылгы адаѣата.
220. Тутум буолан баран, туохтiбар даѣаны кустiх [бар] усу. Хараѣа.
221. Арбiх саѣа туохтiбар даѣаны iрчiмнiх [бар] усу. Ырдi хараѣата.
222. Арбiх саѣа буолан баран, босхо тумулу сугiр [бар] усу. Хаѣха чiчiркiтi³⁾.

1) Виѣето тумса; въ подл.: тумуга. 2) Въ подл.: кытаѣагынан.
 3) Отъ чiчiркi (= чiчiркi, чычiрка).

223. Иккі іні бі қія қіаларігір кірсібаттәр усу.
 Бысах батыја іккі¹⁾.
224. Үбәә кібәс, аллара налыс [кынар бар] усу. От охсор.
225. Сіар біә сілә турбут, хара біә халбыт усу. Орт уота.
226. Уруң кбүс: «турдағым кәвннә ырахтағызга тіјіям ата» —
 дір усу. Мүс.

7.

Принадлежности хозяйства.

227. Күпнәтә тура-тура бар цон балчыр оғону малбаллар²⁾
 усу. Цорбн³⁾.
228. Тоңхорума⁴⁾ харата, бі дуорәна⁵⁾, уруң ынах ұта, хара
 ынах хана [бар] усу. Кббүөр, хамнатар, кымыса, ұта.
229. Хатың мас сәла, уруң ынах ұта, хара ынах хана [бар]
 усу. Хамнатар, кымыс, кббүөр.
230. Куннәтә тура-тура чуор кыл чорғујар усу.
 Кббүөр, хамнатар.
231. Кәвнән урағә кәтәјнән сфруктүр усу.
 Күбс орғујара.
232. Хараца сырдах, нјәцкіра далаі ұлаҳ, уцуоға суох ба-
 лыктәх бар усу. [Хобордөх, ары, аладјы]
233. а. Сір анныгар Сіксіркә удаған удағамсыјар усу.
 [Ытык].
- б. Кіәсәләх сарсыарда удаған цахтар мәнәріјәр усу.
 Ытык.
234. У уттав куттавар усу. Тус.
235. Сыпәјыка әмәхсін сылајатын сувар⁶⁾ усу.
 Анағасылы⁷⁾ сынар⁸⁾.

1) Ср. № 88. б. 2) Вь подл.: манылар (мәнылылар?) пере-
 правлено изь маллыр. 3) = чорбн. 4) Вь подл.: тоңхоруба. 5) Вь
 подл.: дуоргона, переправлено изь дуорана. 6) Вл.: сүјар. 7) Отъ
 анағасын (= унјұла). 8) Вл.: сыңар.

236. Сіяр сылгы бүтэјі төгүрүјән әрәр усу. Ханы кушнут ооѳос.
237. Сытан арә сыалынаі харчы, озорон арә уордах оѳо бар усу. Бурдук, аргы.
238. Кур ујаттан кулап $\frac{\text{көтөр}}{\text{көшүт}}$ усу. Кур уңуох сыата¹⁾.
239. Кур кәрәхтән кәра кулун төрөн турар усу. Уңуох сыата¹⁾.
240. Баі кісі балаҕанын урдә асаҕас усу. Таҕан.
241. Ус атахтах лаҕырҕаі²⁾ бар усу. Таҕан.
242. Балаҕыҕа амахсін басын аңара суох усу. Хомуос.
243. Баса суох басын аңара суох усу. Хомуос.
244. Соҕурӯ дайдьттан кәләр чөкчөңөһөі³⁾ кыл бүөрүннән гоҕус хаҕаҕастах усу. Чанҕык.
245. Хаппыт оѳо холо холорукка сытар усу. Кәср.
246. Тојон кісі сәбиннән тусалыр усу. [Кыраннах сылабар].
247. Бысабын-бысабын — хан тахсыбат (усу). [Киліән].
248. Табырың⁴⁾ төрдө там-татахаі бар усу. Тахтайдах сілім.
249. а. Далаі устун хатың ураҕас устан әрәр усу. Хатыс суннә.
- б. Орүс устун хатың ураҕас устан ісәр усу. [Хатыс суннә].
250. $\frac{\text{Урах устун}}{\text{Бајаҕалга}}$ кысыл часкы устан ісәр усу. Сыаңан⁵⁾ быара⁶⁾.
251. Аріән баҕа канниән тьнар усу. Хамса.
252. $\frac{\text{Өргө}}{\text{Аріән моңоі}}$ амәсәтиннән тьнан әрәр усу. Хамса бурюота.

1) Лучше: арбита. 2) Въ подл.: лагаргай. 3) Въ подл.: чөкчөңгө-дөй. 4) Возстановлено по переводу; въ подл.: тарым. 5) = сыалысар. 6) Ср. № 98.

253. а. Ајы уола уот тыннах усу. Хатат.
 б. Сырк-сырк сынагата ¹⁾ быардӑх усу.
 [Кыалыктӑх] хатат.
254. Хаја урдугӑр хабцы сымыттыр усу ²⁾.
 Холумтаннах чох ³⁾.
255. а. Іәй-туоі іһәй-тунпәй бәр усу. Ёт турах.
 б. Долоҗоно бббб цосун ыалга турбутуван смҗар усу.
 Ёт турах.
256. Алтан хаяттан кун тахсан йрӑр усу. Чубӑччи.
257. а. Ёруц урбӑхылаӑ оҗолор сыр урдугӑр тураллар усу.
 Чубӑччи.
 б. Хаја урдугӑр сыгышјах оҗолор бацлар усу.
 Таҗара чубӑччитӑ.
258. Сӑттӑ харахтах маҗан таба бӑр усу. Сӑаркӑлӑ.
259. Ёбрахтӑх кыс оҗо умса сытан бӑрбӑтгӑн уллуцаҗын
 оројутта ⁴⁾ кӑрбӑт кӑсӑ бары кӑрбӑтбббун кӑрӑр усу.
 Посуоруна ⁵⁾ турӑппанан кӑрӑр.
260. а. Кӑра кулуи кӑнтах усу. Асӑр остӑл.
 б. Бӑрӑ оҗото бӑртӑннӑ ⁶⁾ арӑр усу. [Асӑр остӑл].
 в. Туӑрт салла ⁷⁾ бӑр саллаӑлаӑх усу. [Асӑр остӑл].
 г. Туӑрт аҗабыт саллаӑлаӑта бӑр усу. [Асӑр остӑл].
261. Олорлор — олорчох, тӑптӑр — табӑлик усу. Олох мас.
262. а. Амасаҗӑ сӑи да [ӑрӑри] баппат бӑр усу. Олох мас.
 б. Ӓриӑн Чакчӑкӑс ⁸⁾ амасаҗӑ баппат [усу].
 [Олох мас].
263. Бычыр-бычыр ⁹⁾ сыа тӑс бӑр усу. Манҗыат.
264. Суолга кӑрбӑт суон хаңыл бӑр усу ¹⁰⁾. Кӑсӑ таҗаҗа.
265. Тојон кӑсӑ таҗахтамыт суола сунпӑт усу. Бӑчӑит.

1) Сынаҗа, сынаҗы (харыстан, оберсаян) вӑсто хамыҗах.
 2) Ср. № 152. а. 3) Вӑ: чохтӑх холумтан. 4) Вӑ: оројунан.
 5) Сӑ русск. *подзорный*. 6) Вӑ Якут. окр. отмѣчено въ этомъ случаѣ
 *бӑртӑннӑ и бӑртӑннӑ; въ подл.: бӑртӑннӑ. 7) Вӑ подл.: салла.
 8) = Чӑкчӑкӑс. 9) мычыр-мычыр? 10) Повтореніе заглавія № 193.

266. *а.* Соңуру дадыга мастабыт мастарын олуга маниа кӱ-
ӱр усу. Сурук.

б. Бир сугӱ олуга кӱӱ да турар, бара да турар усу.

Сурук.

в. Ураӱ устун сугӱ олуга устан исӱр усу.

[Уркускаитан кӱӱр сурук].

267. Хара ынах кысыаччыта, уруц ынах кысыаччыта, кы-
сыл¹⁾ ынах кысыаччыта [бӱр] усу.

Харантас харага, кумӱгыта, маса.

268. *а.* Ачикӱя чобур²⁾, ӱргӱя сыӱжан, хастыр усу. Харты.

б. Iгивӱ хастыр игивӱ чоубур бар усу. [Харты].

269. Тобус кулугулаӱх³⁾ тӱмӱр кукурдаӱн бар усу.

Сары тораох⁴⁾.

270. *а.* Ыла-бӱӱрӱ турар бар усу. Тацас ыӱбир кӱхӱ.

б. Су-бу су-бу бӱӱрӱр, су-бу су-бу ылар бар усу⁵⁾.

271. *а.* Мацан бӱӱ бадарӱцца батыллар⁶⁾ усу. Тарах.

б. Мацан атыр бадарӱцца батары тусӱн сытар усу.

[Тарах].

272. Халӱяӱ урдугӱр хацыл⁷⁾ мӱцӱр усу. Тарах.

273. Мацан бӱӱ халаптан халтарылыбыт усу. Тарах.

274. Мӱрӱӱӱн ӱмӱхсин мӱчигӱн бӱӱс уон кӱсӱ уӱбат усу.

Бӱӱӱӱӱӱӱ арыгы.

275. *а.* Тарта соноцосо кутуругун уӱбат усу. [Мӱсӱмӱӱн].

б. Хацалас хара бӱӱтӱ кутуругун кыӱбат усу.

Мӱсӱмӱӱн.

в. Соноцос атыр кутуругунан бӱӱнӱр усу. [Мӱсӱмӱӱн].

276. Тацара таптыра, кун сбуӱӱрӱ, ӱн дады кӱӱргӱӱӱрӱ бар
усу. [Остӱл, сӱргӱ, бутӱӱ].

1) кугас? 2) = чоубур. 3) Кулугу въ выражени: сӱрӱ исӱт кулу-
гута означаеыт кольцо; очевидно, и здѣсь кулугу вмѣсто тӱӱрбӱс.
4) См. стр. 226, прим. 10. 5) Перевода этой загадки итъ; отгада-
та же: тацас ыӱбир кӱхӱ. 6) Въ подл.: батылыр. 7) Въ подл.:
халыг.

277. Уолбар-чуолбар уот караха биэрбит усу.

[Сомуок биэтэр кулуҕе].

278. Кіисэ сасыарда [аҕы] бір кыс, тасырца тахсан, іятін кулгабар сибігінэйэр усу.

Кулуҕе(а)¹⁾ — кыс(а); сомуок²⁾ — іятта.

279. Кіисэ сасыарда аҕы тахса-тахса, іятін карабын тоҕо сугурбан кірэр оҕо бар усу.

Кулуҕе.

280. Өндрөй³⁾ оҕонјор карабын Бычыкыс, кэлэн, таса анјан кэбіспит усу.

Кулуҕе.

281. Ар утуотта арқица сыстан турар (бар) усу.

Кулуҕе⁴⁾.

282. Чобө да суруксут, хаы⁵⁾ да хапырал бар усу.

Кулуҕе тыла, кулуҕе баятата.

283. Ыбыан [?] чыбыан [?] іккі малласаллар усу.

Кулуҕе [баятата, кулуҕе тыла].

284. а. Ан дады атыра кістір усу.

[Куолакал].

б. Ұрдук хаја урдугар сатта бачыр оҕо турап ысыгас-тахтарына — от-мас уди турар усу.

Куолакал⁶⁾.

285. Кытаи кысын⁷⁾ ыстырпатын⁸⁾ тыаса [манна] ісіллэр усу.

[Куолакал қіятта⁹⁾].

286. Хара нулун хасиҕа хэҕыллан турар усу.

Хобо тыла.

287. Мэрилін оҕонјор біас уон буттах мэчигін кісі кыабат усу¹⁰⁾.

Тас қақыр.

288. Муора түгәбәр мәнәк мәјтә сытар усу.

Ал қақыра.

289. а. Чуоҕур ат суола биллибәт усу.

Ты.

б. Бір күрац сылгы барбыта билләр [?], кәлбіта биллибәт усу.

Ты.

290. а. Улан ат барбыт суола биллибәт усу.

Оҕочо.

б. Атаҕа суох хамар, ілтә суох даібыр, кывата суох кбтөр бар усу.

Оҕочо.

1) Вл.: кулуҕе тыла; вь подл.: ключа. 2) Вь подл.: самога. 3) Вь подл.: Ендрей. 4) Ср. № 194. 5) ?Хабы? 6) = колокуопја; вь подл.: колоков. 7) Вь подл.: кыс. 8) Съ русск. *скринка*, кырпыппа. 9) Тыаса? 10) ... оҕонјор мэчигін біас уон кісі...? Ср. № 274.

291. Курун¹⁾ оѳус куѳуктатын туох да²⁾ ситэн ахпат усу. Оѳочо тосоѳото.
292. Тугаѳа суох кѳмус ыаѳас бар усу. Оѳион.
293. Халлан сырдаѳаѳын аѳы хара суор хасыѳтыр усу. Оѳион алларар.
294. а. Сыта уоѳа сытар бар усу. Оѳион хаѳыѳа.
б. Сыта уоѳар кыл бар усу. [Оѳион хаѳыѳа].
295. Ылсыѳта суох кѳмус иннэлѳик бар усу. Оѳион.
296. Куѳх аѳиэн оѳус муниун быатын [сы]саѳастан сыѳар усу. Иннэлѳа сап.
297. Удаѳан ѳахтар тѳѳѳтүн ороѳунан кѳмус тусахтаны иѳа-
ран кѳбѳснѳт усу. Суга ытасата.
298. Куѳрт ыт кѳтѳѳинан хотуолан аѳрр усу. Кысыах.
299. Сысы кырытылтан бороѳ³⁾ куобах оттуктан сѳр усу. Кысыах.
300. Хара ынах хантасыны хаѳа $\frac{\text{салабыт}}{\text{салыр}}$ усу. Куѳѳуѳу.
301. а. Бѳсиктѳах оѳо ымынахтѳах усу. Iгѳ.
б. Бѳр ымынахтѳах оѳо улаѳаѳа сытар усу. Iгѳ.
302. Бурул⁴⁾ бѳа бутуттан бараммыт, сѳар бѳа сѳэлѳттан ба-
раммыт усу. Бурѳс, суга.
303. Аѳы оѳото бѳр кырбас хасаны хасан да бары сѳѳбат усу. Бурѳс.
304. Таѳылаѳх убаса, куннѳтѳа тура-тура, уѳкурѳѳѳр усу. Сур.
305. Бѳрѳ атаѳа мѳѳѳѳѳѳѳн аѳрр усу. [Сѳипѳр].
306. Тутуохха — тутулуктѳахха⁵⁾ дѳлѳ буолан баран, тутулуга⁵⁾
суох усу; кѳрѳѳѳхѳа — кѳрѳѳѳѳѳѳѳ дѳлѳ буолан баран, кѳрѳѳѳа суох
усу. Ладаѳ⁶⁾.
307. Сѳтѳѳа тоѳ саллат⁷⁾ мѳѳѳѳѳѳѳ бѳр усу. Орон сыѳасата.
308. Бугаѳа алас исѳгѳр кун тѳкпат усу. ѳѳысык.

1) = курѳѳ. 2) Вѳ подл.: туох-да, переиѳрамено изѳ туох-та.
3) Вѳ подл.: бороѳн. 4) = *бурул, булур, булѳр, булѳр. 5) Отѳ
тутулук (= тутѳлук). 6) Вѳ подл.: ладын. 7) Вѳ подл.: салла.

309. Бәјятә хороң от саға да сылгытабар күстәх [бар үсү].
Ат ыртур тоғосо.
310. Аҗы уола үс курдәх үсү. Ыңбар¹⁾ холуна.
311. Туттар — тутулак, тәйтәр — тәбилік, омордор — оморчох,
хантар — хабылык бар үсү. Ұн, іңәсә, ыңыр, тәсін²⁾.
312. а. Сүс кісі тутум хартаны бары сәбат үсү. Ұн тимира.
б. Аҗы уола іккі тутум хартаны төгүрук сылга бары
сәбат үсү. [Уостуган].
в. Аҗы уола ыасы ыстыр үсү. Уостуган.
313. Ырахтабы кәса ыгын чыкыјатыгар кысы көмүс кө-
лүдскәләх³⁾ үсү. Сылгы адағата.
314. Тојон кісі соғотох тәрбас ұптах үсү.
Обус чурунчута.
315. Аччыгы оғо оғустабар күстәх үсү. Дулаба.
316. а. Іккі бөрб сырсан ісәләр үсү. Сарба⁴⁾ сыңаба.
б. Ціа тасыгар хас күнвәтә үвүгәс оғолоро сырсалар
[да] хәжалара дағаны куотуспаттар үсү. Сарба⁴⁾ сыңаба.
317. Барбыт сүола билләр, кәлбіт сүола билләбат үсү.
Обус сырбаҗата.
318. «Турдабым кәннәиә хәләица тәјіәх әтәм» дәр [бар үсү].
Сүол.
319. Тојон кісі тојомсүја оморбут сира тобус цыл тоххору
суппәт үсү. От кәспит даіды⁵⁾, онно (оа) суппәт⁶⁾.
320. Сасыарда пҗы іккі бітсәт бітә бігіјәр (бар) үсү.
Бәсі кысыја(лла)р⁷⁾.

1) Ат? Вл. 2) Порядокъ ответовъ пришлось изменить въ соответствии съ построениемъ загадки. 3) Или: көлбскөйөх; въ подл.: кюлюскяляхъ. 4) Въ подл. дзтєь сарга; ниже (№ 317) — сызрга. 5) Въ Верхоянскомъ округѣ часто вѣсто сір, оруп говорятъ даіды. 6) Вл.: Кәспит от онно суппәт. 7) Въ подл. переправлено изъ бясъ кябляръ.

САХА ТӨРДҮН КАПСАНА.

Б҄РТ ХАРА.

Б҄рт Хара самаи мацнаигы төрдб Сыцах оҕонјор бара усу — б҄рт цадацы кісі, Өрус арытыгар олорор[о] усу. Кусун, бір са-сыарда [туран], — ол тун кыраса хар туснут, — бу Өрус кырытыгар¹⁾ кір҄н, булугар туран барбыт²⁾. Баран (баран), булт҄н баран, төннөн іспіт. Бу іста҄ина, бір улахан тіт бар[ын көрбүт] усу. Бу төрдүг҄р араі бір уол оҕо ыт҄н ҄р҄р. Маны, ылан, ҄҄ іппіт (; маны) б҄йс҄ буолуобун тоххору³⁾ (іппіт). Маны — [оччоҕо] Муру д҄йн сірг҄ Лөгөі тојон д҄йн бар[а] усу — бу [тојон], к҄л҄йн, атыл҄н⁴⁾ ылыбыт бу уол оҕону. Бір мөсүбкк҄ атыл҄н⁴⁾ ылан іг҄р. Б҄рт күст҄х, б҄рт улахан, [русунуна҄н] б҄ј҄т҄й хара кісі буолбүт. Маны Мајантылап⁵⁾ д҄йн аттабыт. Бу кісі с҄тын іккі кісі ҄мн҄г҄лл҄р⁶⁾ усу: са-маннык улахан с҄л҄х усу. Бу кісі аты атгаммат усу: ат кыаібат. Булчутунап да҄аны б҄рт, сымна҄асынан да҄аны б҄рт, к҄рс҄іт҄н҄н да б҄рт буол. Олордулар.

Бу Саісары д҄йн даідыга Тыгын⁷⁾ тојон д҄йн кісі саха[за] ыра҄хта҄ы курдук сананан олордо. Сугаста҄ы цоппорун барытын өлөрөр⁸⁾ да҄аны, өлөрүбуна да҄аны, сүбсүл҄р҄н упт҄р҄п, тугу⁹⁾ хара҄а(р) [сбб҄у] көрөр[ун] (сбнтөҕө б҄рын) барытын ылар[а] усу. Тыһн҄х х҄лыгытгарын, өлөрөрү күт҄н турар¹⁰⁾, ылар[а] усу. Бу курдук оҕостунап б҄рк҄ ('р҄) [д҄йн] б҄ібыт: сүбсүтун ахс҄-

1) Вместо кытытыгар. 2) Слѣдуетъ: бултү барбыт. 3) Слѣдуетъ: буолуобар д҄йр҄. 4) ВІ.: атыласан. 5) Мајантылап? 6) Отъ *҄мн҄х (= ҄мн҄х, *҄мд҄н, *҄мд҄х). 7) = Дыгыһ. 8) Өлөрөр? 9) Вѣ полл.: тох. 10) туран?

нын бајата дағаны білбәт буолбут. Арәса кини — авыгы бысыга холуідахха — су-бу бісігі улус аңарын саға кісілэх буолбут; баја дағаны бачча буолбут.

Ҙа, бу Тыгын бу Лөгөі тојон атыгар-сурағар кини бағарар: «баран, кырган кәбістәрбин» дiән. Бу бағатын хоту тураи оғос-топ барда, сәрпийән барда. Уола бәрт киси бара усу, Очорбой¹⁾ Хосун²⁾ дiән аттах киси. Бу баранар, Лөгөі тојоңдо тидiләр³⁾; бу тiјәннәр, сысытыгар (тiјән) туспуттар; бу тусыинар, хонон сыппыттар. Лөгөі тојон [Тыгын] кәлилэх сурағын iстiбiт, ысыах мустан олорубут; кәлбiт⁴⁾ сураhtarын iстiп, ыгырбыт киниләри. Бу ыгырбытыгар кәлбiттәр. Ҙа, ысыаhtarын ыстарбыттар, (олордохторуна) хонуга чачыр тасыгар олорубуттар. Бу чачыр дiән буолар: улахан сiри iсiттәр ус өттүгәр⁵⁾ ус күбх тiтириги, алып бысағасын сулујан баран, (ус өттүгәр) аијаллар.

Бу озоронор кәрдөхтөрүнә: ыра-ах ырах ат брғур тоғосо турар; опуоха⁶⁾ бiр сылгы чычаға озорор.

— «Тгини табар киси бар буолоуоға дуо?» — дiәбiттәр.

Ону[га] Тыгын тојон (аппiт):

— «[ti]ни ханнык киси таптағаi?!» — дiәбiт.

Бу дiәбiттигәр Лөгөі тојон:

— «Оғоло-ор, ытан кбрүң арә!» — дiәбiт.

Маныха Мајантылән аппiт:

— «Оғоло-ор, сабын ағалың!» — дiән.

Маныха iкки киси баран әмнәгән ағалыттар. Маны[ылан,] сөсүргәидi озорон (баран) ыппыт — барыгы⁷⁾ сылгы чычағын, тоғосо төбөттүгәр олорубутун туңнәри ытан тусәрбiт.

Маны кәрб тусән баран, Тыгын тојон (аппiт):

— «А-ә, бәрт, оғоло-ор!» — дiәбiт.

Маны кәрөн баран, дулаiбыт. «Кырган кәбисiәм» дiән кәлән баран, тәиһүбүт.

1) Въ подл. злҕсь Очоргой, ниже Очорбой. 2) = хосун, хоссуи, хорсуи. 3) Въ подл.: тийдилярь. 4) Въ подл.: кялех. 5) Въ подл.: өттюттянь. 6) оппо? 7) = барыцы; лучше: билігі.

Бу төһөнн иһээн, Лөгбө тоҥон анахсытын кырган кэбисит, анахтарын урыттан барбыт. Бир кыс оҕо, анах баллабыгар¹⁾ тусан сисан, ордон халбыт.

Маһтан туран, тоҥоңугар тижан (капсисит):

— «Бу курдук Тыгын тоҥон бисигини кырган кэбисит барда. сүбсүбүгү барытын илжэ барда!» — ыты-ыты кэпсисит.

Маныаха Лөгбө тоҥон (аһит):

— «[Бу] атаҕасталын!» — дэбит. — «Ноко-о, Маһантылаан, бараан көрүбүххэй хайтаҕын?» — дэбит.

Маныаха Маһантылаан сэйриһэн оҕостон барбыт. [Бу] бараан иһэн, сир ортогуттан соҕотозун куота барбыт. Сэйриһэн [ин] Тыгын тоҥон бир дадыга абиаттан олодоһуона, бир тысаҕас төгтөрү сүрбүт. Маны Тыгын тоҥон уола Очорбөи Хосун сырысыбыт.

Маныаха аҕата аһит:

— «Бу тысаҕас иччэйэхтик оҕорулаһтык төһүннэ дэб-дэ! Маны батысыба²⁾, ноко-о!»

Маны иһэн бараан, иһитбитэх курдук сырысыбытынан сырсан иһэһиннэ, бу Маһантылаан көрүсэй тусунут, көрүсэй тусан бараан, сатынан ыһыт, б'ыттаҕына, быарын ортоһунан таһыт.

Маныаха [Очорбөи Хосун] аһит:

— «Маһантылаан, (дэбит,) мижигин «Тыгын тоҥон уолун, аттах Очорбөи Хосуну өлбүдүм» дэһэһин! «Кулут цахтар, кугас гысаҕасы кутуругуттан тутан бараан, сырысыбытын өлбүд(ү)үм» дэһэр!»

Иннэ [дэһэн] (гынан) бараан, өлбүт.

Маны аҕата Тыгын тоҥон көрөн бараан, атын урдугар тусан бараан, сүрдэн халбыт тэскіһин. Маһантылаан, барыгы суосуларин, Тыгын тоҥон төсө кэһилэрэ барын³⁾ — маны барытын хамыжан ылан, кэһит аҕатыгар. Аҕата Лөгбөи уйрбүт маныаха.

Тыгын тоҥон, дадытыгар бараан олоһон, ыгырбыт бу Маһантылаабы:

— «Тэһых бар: кэһин оҕом атасым!» — дэбит.

1) китигэр? 2) = батысыма. 3) Вь подл.: бара.

Маныха калбит.

Бу калбитигар Тыгын тојон уорбут, ысыадын оңорторбут. [Бу] оңорторон баран, тубрт кісі, тубрт оттуттан котбон, ымыялах кымысы адаланнар, билігі Мајантылапка, «кісі кісі 'ининя¹⁾ бастың ажахыт буолаҕа» диин, биарбиттар. Маны аңар илтигар олордон ылбыт. Исәри уосуҕар таҕајан ардәҕинә, Тыгын тојон, оңостон тураи, батасынаи тоботунан хаја охсон, «түсәрим» диин, охсубут. Бу охсубуттан²⁾ ымыялах кымысын ҕалкытыбына, нөңүө ороңцо олоро түсәи биарбит.

Маныха Тыгын тојон (әһит):

— «Ноко-о, ән (дйәбит) — ховосоҕун: санаҕын хамнатыма!» — дйәбит. — «Өинөн охсубутум: «маны³⁾, утуб ар буолаҕына, асаран биәрияҕа» дйәмиин. Оҕоло-ор, көңүл өинөн, көңүл асаң!» — дйәбит.

[Цә.] көңүл өинббуттар, көңүл асабыттар.

Асан баран, бу Мајантылап баран халбыт. Бу бартын кәнипә, бу Тыгын тојон Барт Хара диин аҕтабыт. Цә, бу киши аттабытынан бу Мајантылап хојуккуга дили ата Барт Хара буолан халбыт. Ким даҕаны барыга ол курдук аттабыттар.

Бу Тыгын тојон, атыран-сурадыран, — ким да каллар⁴⁾, кинии кыяях суох буолан, — көңүл ырахтаҕы кәриятә сапавар[а]. Оччоҕо саха буолаҕына⁵⁾ «тојон» диин атталлар[а].

Бу олордозуна, араи бирдә Орүс үсәги⁶⁾ оттуттан бир аччыгыи цйә цусунугар тылы кыл⁷⁾ уинан устан исәр. Бу калән, кырыга⁸⁾ тиксйбит. Бу тиксйя баран, үс кісі тахсан тйјән калбиттар. Маны көрдөхтөрүнә: ангах харахтах, баттах муруунах, киниләр цусушәриттан чыка'тын⁹⁾ цусуунах цон (буолан) калбиттар.

Маны Тыгын тојон (әһит):

— «Хантан сылар цоңцуту?» — дйәбит.

Маныха (әһиттар):

1) = кісі ининя. 2) охсубутугар? 3) Лучше: маныха. 4) кәлән? въ подл.: кялярь, переправлено въ кялярь. 5) оччотдоу саха-лар буолахтарына? 6) = үсәги. 7) Въ Верх. окр. вместо сән. 8) Отъ кыры, вместо кыты. 9) = чикә атын; въ подл.: чик'атын.

— «Бырантан быстан сылjar, орбнтон ойдон сылjar цоммут!» — дiабiттap. — «Ан баi сураххар улали-хамны киci буолары каллибiт джiлхэ» — дiабiттap.

Маныха Тыгын тоюн цахтара (аппiт):

— «Орбончо-ор!» — дiабiт: — «бу цусуннара — бiсiгi цусум-мугуттан чыка'тын¹⁾ цовнор лба-йт! Мантан²⁾ миn ојум куттанар. Бу цону бiабитap холјоџон быт, бiабитap кинилэри олорон кибiс!» — дiабiт.

Тыгын тоюн [аппiт]:

— «Барахсаттар, асаннар, ас корду сылжалара буолаба³⁾. Маны олорон кибистахха — сата дажаны барт буолуоџа, ацарынан кинчiл дажаны буолуоџа».

— «Хамнаскытын, цылга төсөлү⁴⁾ сылjar цоццуту; маны мiлхэ иcитиннэри!»

Маныха аппiттap:

— «Бiсiгi хамнас корцубат⁵⁾ цоммут!»

— «[Ца.] оннук цон буолаххытына⁶⁾ — мiлхэ уол буола калбiт цон буолаххыт!» — дiабiт [Тыгын].

Бу цону бapкa'pa асатар (усу), бapкa'pa манылар усу [Тыгын].

Бу цон ус сыл тоххору сылјыбыттар; тојонноро тугу итapин барыгып иcтallар усу. Мантан тојонноро бapкa'pa таптар усу.

Бip сас буолбут; маныха [кун] тура-тура⁷⁾ тiтiк оцороллор усу.

Маны[га] тојонноро итap усу:

— «Тугу оцоробут, ноколо-ор?» — дiр усу.

Маныха итallар усу:

— «Iги, «сылгы саскы хатасыцца хорџоругар учүгiи буолун» дiимит, оцоробут лба-йт!»

Бip сасыарда турдахтарына — бу оцорбут тiтiкгаригар тыса-

1) См. стр. 240, прим. 9. 2) Въ подл.: маны 3) буолуоџа? 4) Слэдуеть: цылга төсөлү хамнаска. VI. 5) = кордубат. 6) оннук буолабына? 7) Слэдуеть: Төрдүс саскытыгар кун тура-тура...

бас, ынах, торбос мәјітә¹⁾ бу тітік муянугар, бысылан-бысылан баран, сыталар усу. Маны хамначыт уолаттар цахтаалар, кірән, ыларылар тартахтарына, [бу мәјіләри] бәјләрин кәлән дәлі түсәр; [бу мантан] өлөн халаллар. Бу [курдук] (буолан) кәлә бәлбәт дәмәх кісіні өл[өр]буттар.

— «Мәңи²⁾ уолаттары булуң! — Кініләр муодалара буолаба» — дән, көрдөтө сатай кәбісіт [Тыгын].

Озорбуттар.

Бу уолаттар сүпүттәрә ус сыл буолбутун кәнінә мәңитә-бар³⁾ сурдәх улахан іккі қиә цусунугар тылы кәл устан ісәләр. Орус устув. Бу кәләннәр, біргәстәра уөскә тохтөбүт, біргәстәра кыргызга тіксібіт. Бу ісітән алта кісі тахсан кәлбәттәр, Тыгын тојон қиәтин ісіңәр кірбәттәр. [Маны] көрдөхтөрүвә: мәңи⁴⁾ кәні сүпүт уолаттарыгар дылы цусунвәх цон.

Маны Тыгын тојон (әппіт):

— «Туохха кәллігіт мяха? Оруомаң дағань, хонумаң дағань. Асігі инвигітінә ус кісі кәлә сылжыбыттара; ол цон бәрт аңархајы оңорбуттара. Мін асігиві, ол цонтон кәсајамин, көрүөхүн куттанабын!» — дәбәт.

Маньаха ол цон әппіттәр:

— «Муң сатар хонон баран барарбыт буоллар — уңуғи буолуох әтә!»

Маньаха [Тыгын тојон]:

— «Харахуар дағань көстубаң!» — дәбәт.

— «Муң сатар бір оғус тірәтин саға дадыта кулу бәсіәхә!» — дәбәттәр.

— «Ылың!» — дәбәт.

Маньаха амәхсінә:

— «Бәйрәмә!» — дәбәт.

Оңоңор:

— «Ылынар; саңарма, амәхсін!» — дәбәт.

1) мәјіләри? 2) = маңы. 3) Витето: уруккутәбар. 4) Витето: урукку.

[Бу цоһ] бир обус тиритин сап курдук талбиттэр, манан ери тугуруга тардан ¹⁾ ылбыттар.

— «Манна хоннохнут!» — дйабиттэр.

Олохтохтор утуян халбыттар. Сасыарда туран кордохто-руна: урдук улахан цйялэри туттубуттар. [Ону] оҕонјорго, крйаннар, кэпсйбиттэр. Оҕонјор, тахсан, крбрт.

Бу крртун кйишнйа бйгэсйцй алта кйси, крйаннар:

— «Бу дады тојоно буолан олоодоуц ай; онуоха бу собуру дйаккй ырахтафй дйан бар; Тацара кйинй кытары, ий-кбстй калйан, кэпсйтэр. Бу кун анныгар барга барыбытыгар тојон ырахтафй оцорбута Тацара. [Бу] (ману) бары кйсинй барытын басын билйах тустан. [Бу ырахтафй] — «мйаха олбугата бйардйн» дйан — бйси-гинй аййаха оцорон ытта! Кинй хајаафатафйна ²⁾ — са-бачча учугйји оцорор: бу бйр бйарбит наградалара» — дйан самай улахан тојонноро наградаатын, солотун, чбнын барытын тацнан туран крлбрт.

— «Ајйаха маннабар ордугу ³⁾ утуону бйарйафй, кинй ашнтин курдук бары камаидаларгышн кинйаха бйјалйн кабанна ⁴⁾ буола-лаххына» — дйабит.

Маныха:

— «Мин кйсиаха кабанна ⁴⁾ буолуом суофа. Ману хаја май-гынан кйлбккйт, — ол бысыгытынан бйјйбгитин цасаннаххыт. Онно мин бйринй [бйарйа] суох кйсибйм!» — дйабит Тыгын.

Онуоха:

— «Бйсйгй, оннук буолафйна, сйрлйахпйт буолафа!» — дйабиттэр.

Субаласпйттэр сахалар:

— «Тгй цйялэрин, бынанна [сбрүөн] (тгйурујан) баран, тоҕо тардан кйбйегйахха учугйи буолуох абит ⁵⁾!» — дйан (субаласпйттэр).

Тахсан, айбых сахалар ⁶⁾, мустаннар, суон быаны ијјаннар, [цйялэрин тгйуруччу] тарпыйттар. Бу тгйурујан ⁷⁾ тартахтарына ⁸⁾, цйя иситтан тыас тыаса баск гына тусйр [да], кйси блйн исйр.

1) тгйуруччу уран? 2) Огь хајаа = хајя. 3) ордук? 4) = ка-мйада? 5) Илй: йта; въ подл.: эбйагь. 6) Въ подл.: саха кйси. 7) тгйуруччу? въ подл.: тгйоруянь. 8) Лучше: таппыйтарыгар.

Тыгын уола (цїяҕа кїрбїт) аҕатын цїятїгэр [кїрэн дїннїт]:

— «Ца, аҕа-а! Бїсїгї кїнїларга бэрїнїах! Куттанньым: тыса тыса баск ғына тусар; ону кэрб тустахпїн, куоҕ субурус ғына тусар. Маны араччы асардым; иккїтэ ба! мїзїгін ітї курдук өлөрө сыстылар».

Маньаха оҕонјор дїннїт:

— «Кїнїлэр даҕаны кустарҕа мөлтүөҕа; сэт даҕаны буолуоҕа дан бэрїрїяххэ».

Бу буолан, сахалары кэмэ өллүбөт кїсїнї өлөрбүттэр. Сорохторо таскїлїбїттэр, сорохторо сасныттар. Тыгын тојон уола, арҕа дїаккї бїр томторго баран, туран көрдөҕүнэ: уҕчалар тојонноро сэмэі уесгї цїятїн чуолҕанынан көрбөн турбуг¹⁾. Бу кїсі ыппыт саха сатынаа, бу тојону²⁾ іккї хараҕын ікк' ардїгэр тапчыт — уҕча өлбөн хаабыт.

Мантан бу Тыгын тојон хабадатын бары[тын] өлөрөннөр, бїјятїн түппүттэр. Бу тутан ылан, хаја даҕаны ырахтаҕы мөбөт мүңунан мүңнэ³⁾ сатаи кэспїттэр — тылын бїрбэҕах, артабатах буолаҕа⁴⁾. Су-бу муң аныттан өлбүт бу Тыгын тојон. Бу кэиннэ бары кїсі барыга артабыттар, бастарын бэрїмїттэр.

Манна оччоҕо кїсі бїр даҕаны суоҕа. Бу сураҕы істаннар, [ол дайдьттан] күрүббүттэр. Бу күрүөбн кэлэиннэр, манна дайдьлаамыттар. Оннөҕү дайдьтаҕы [уҕчалар] (кїсі барытын), кїсіттэн кїсїнї сїрдэтэ смїјаннар, бары[ларын] өлүгэлэбїттэр.

1) Въ подл.: турда. 2) Въ подл.: тоёно. 3) Въ подл.: мүңна. 4) даҕаны?

Х О Р О .

Аңаҕа Бытантай төрдө кираһин аллара өттүгэр, ус көс аллара хоролор диин ҕон бэллара үсү, төрүт саха — саха төрдө ҕон. Бу ҕон барылара оччоҕо бір ҕиҕэ олозоллоро үсү — оҕолун ҕахтар-дын барыта уон ордуга сэттэ киси буолбут. Бір барт ара диин үчүгэй Нүлүгунца¹⁾ диин кыстахтара үсү. Хоролор самай батыр-дара-бухатардара буолбут хоро тоҕонун уола — Бата Ғатыр диин.

Муңураах диин сиргэ оччоҕо аңалар мустан олозоллоро үсү; аны даҕаны оно аңалар бэллар. Аңи тоҕонун уола Сахсарҕана Бэргэн диин бар²⁾; ол кини хоролор кыстарын Нүлүгунаны³⁾ ылар. Бу ылан араарарыгар — оҕо онугар диин — [биҕаҕигэр] икки хос кутуруктаһ кугас ала биі барын иҕан биэрбит. Иннэ ғынан баран, [кыстарын] иҕа баран халбыт.

Билигі сарҕаҕа баҕыллан турар биіни көрбн баран, Бата Ғатыр айтҕаҕа:

— «Ылат-татай ыҕы⁴⁾! Алата, бу биіни көрүдхүн сиргини-ҕим, уолуидаҕым⁵⁾ [үсү]! Амй икки хос кутуруктаһ буола-буола, амйи кугас ала буола-буола, — уңу-батас асылыга ғынан баран, хата атин сийтар [ордук]!»

Онуоха аҕата:

— «Ачи! Игі саңаны саңарыма! Хата сүбөү төрдө буолдох сүбөү буолбат дуо?» — дий.

Маны істэн баран, уола, көхсүн айттан баран, білірік муңу-гар түсгэҕа. Мантан оҗон тура аккіріян, тахса көтбн, білігі

1) Въ подл.: Нюльгуня; въ «Верховн. Сборникъ»: Нюльгунца.
2) Темнъ этой сазги совершенно не выдержанъ, но мы рѣшили оставитъ его въ неприкосновенности, такъ какъ исправленіе повело бы къ очень большому количеству подстрочныхъ примѣчаній. 3) Въ подл.: Нюльгунаны; въ «Верховн. Сборникъ»: Нюльгунца. 4) ты-ли? Въ подл.: ып. 5) куттаннаҕым-уолуидаҕым? сиргиниҕим-тутурун-наҕым?

сйргәҗә баҗыллан турар бйәни басын батасынан быса охсон тусардә. Бу тусарбитә — сылгы маҗгә, сйргәҗә кәнтбеуттан вҗаша тусән баран, хашынан ытабыт усу.

— «Ан маҗы иккә хос кутуруктәх бйәҗин хоролор уол[лар]а Бага Батыр, басын быса охсон, өлөрбүт» дйән, аңаларгә тйән, ким әрә кәпсәйтәҗә итә Сахсарҗана Бәргәҗә.

Маны аңалар истаң баран:

— «Ылат-тата! Олорбунпүт — сьччах¹⁾!» — дйәтәхтәрә: — «Игә хоролор асы ханыбар цон буолахтара дйән, ол бйәбиг кәбни кәбнйәри гынвахтара дү бйәсигини? Ноко-о, Сахсарҗана Бәргәҗ! Ол кыңаттаргар барацын билән кәл: хаҗа бысыттан, хаҗа маҗыттан бйәбитин ол курдук цусулабигтәри?»

Маныха Сахсарҗана Бәргәҗ туран бардаҗа.

Бу бартын кәниһә аңалар тураң (аттәхтәрә) сүбәләстәхтәрә:

— «Доботго-ор! Бйәсигә баҗасә кинини сымыҗаннан аҗтыбыт әбә-әт. Онно кинини өлөрөн кәбсәйхтәрә; бйәсигә бйәбигтә киниларгә сәри буолан барых цон гынныбыт²⁾ әбә-әт. Хата билгин барыабың, ол цон бйәләрә кәлә'икгәриһә» — дйән бараннар, хар сабар³⁾ оцостон баран, тураң, хоролорго сәри буолан бараллар, уол[лара] бартын кәниһә иккә хонон баран.

Бу баран истаң, Бытантәи җрдүгәр Тоҗон күблә дйән сйргә уоллара тәһнөн истаңин көрсө туспүттәр.

Уоллара, көрсө тусән баран, аңар атаҗын тобукутү тусәран сүсүргәидә тусән олорон аҗтәҗә:

— «Ылат-тата! улу цон, модут⁴⁾ ахаи⁵⁾ саһаны саһан истаңит әбә-әт бадаҗа! Ан атаҗан тйән кәллим әбәт, мән мөтөҗби тйән кәллим әбә-әт: хараңа кулукиәр хантайдылар, суон кулукиәр сүсүргәидиләр⁶⁾. Аргәидәхтәриһә — аргәхтәһ аргәйяһ буоллулар; хаҗыстахтарыһа — хаҗыктара⁷⁾ тостуох⁸⁾ буолла!»

1) Вл.: сьч-чах. 2) лҗасәйтыбыт? 3) = харт (хан, хат) сабар (пая саба). 4) Вм. модун. 5) Вм. аҗәи или ахан. 6) Отҗ сүсүргәи (= сүсүргүи). Вл.: сүсүргәидәтиләр. 7) Отҗ хаҗлык (= хаҗлык, хаҗлык, холҗук, холҗук). 8) хаҗдыах?

Бу дiабитiтiр аңалар:

— «Аi, кубух сурах! Кугтанан, сураҕа көбөрөн, калла итi! Ылыч, уҕуниин, батасынан үбүтa-батарыга биэрiн, өлөрөн кэби-сиң!» — дiэтiхтiрi.

Билигiгi уоллара:

— «Ат-татаi, улу үөн! Бадаҕа кугурамиккит аба-ит? Бi-рыңцы¹⁾ кусаҕан барымтабын аҕалбыккыт дуо?» — дiэтiҕi.

— «Мiи²⁾, аҕалышыт» — дiэн, кiтiрдiн биiрдiхтiрi.

Урукку бттуҕар куҕабын катi'лиҕi усу; онтон, үа бу кiтiн баран, мөхтөбө итi. Оччоҕо бара усу аттанан иси кымнiҕi тiл-тини³⁾ пiсiлi тiҕiн охсор [ураук] арыҕах мастара; ол ону бу Сахсарҕана Бiргiн, мөбүн иси, урдуни көтүөлiбiт. Бу ғышан баран, бiр амах мас төңүргiс[i] дiлбi кырбатаҕа:

— «Чаi йрi, Бата Батыр көхөун хана өрбө ысар ғыша көхөун үбүлө биiрiн буоллар— бу төңүргiс ханынан өрбө ысыала!»— дi-дi.

Онуоха төңүргiс исиҕiн хан өрбө ыспыт усу. Ол кiннiнi бiрi турбуттар.

Үдi, хоролор оморор сымаларын оҕурун саҕатыгар тiҕiннiр, аттарын тиккi бiҕыталiн кэбисiн баран, турдахтарына, иккi хоро цахтара, бiа бi тахса сылҕан, исиҕiхтiрiнi — куҕах тыаса кыгы-ыбiр усу. Бу иккi цахтары бiҕiсi кiсiйi араттiрi сынҕыталiн кэбисиҕiтiрi бiр; ол иниҕiр, ол өсун бeт[өн]бiннiр, билигi цах-таллар, кiрiн, «куҕах тыаса бiр» дiбiтiхтiр.

Кiнiлiр аниптiр:

— «Бадык абабiт барыса турбут; Улунуҕан абабiт улаҕа турбут».

Ол буолтун кiннi барылара утуҕан халбыттар. Тууну⁴⁾ аң-лiр, үдi тасыгар кiлiн баран, үдi тасыгар бiр йрi хагдац огу барытын үдi урдугiр кыстабыттар, ол кiннi тасыра⁵⁾ тух сiп-сiбiртiр(дi) барын барытын кiсiтiн кэбисиҕiтiр.

1) Въ подл.: барышыгы, при чемъ второе и зачеркнуто. 2) Въ. мi; ср. кулуи въ. кулу и проч. 3) былатынан Вl. 4) Вl.: туңугiр? 5) Въ. гасарца.

Сахсарѣана Бӑргӑн сацата ӑпвиг:

— «Асӑяхӑ бисигӑ кӑтур самӑннан кӑлӑн турабыт. Ыӑа кыным барахсан кӑбестӑн асатар аса ордук миҗигӑс буолара ибӑт-дӑ¹⁾, ыӑа кыным барахсан тӑлӑнпиг тӑлӑҗа ордук сымнаҗас буолара ибӑт-дӑ¹⁾, — ыӑа кынымбын тасӑран кулуҗ!»

Онуоха ыӑа кынымын тасӑран биӑрбигтар.

— «Ити кӑнниӑа туох уитӑххити-сӑбаестӑххити — тасӑран быраҗыҗ!» — дӑбигтар ӑцӑлар.

Онуоха Бата Батыр:

— «Бисигӑтӑн уи-сӑбаӑс ылары кӑлбиккит дӑ? Бисигӑ, тыммыт ӑрӑ бар[ына], уишӑт[уи] биӑрийхит суоҗа» — дӑбигт.

Ону[га] оҗоҗор:

— «Ыӑа, бисӑяхӑ уи туох буолуоҗаи? Ыӑыҗ, ӑкка убаҗан хӑларын кӑриӑта тасӑра быраҗан биӑриҗ!» — дӑбигтӑ.

Билигӑа барыла ӑптарин-сӑбаӑстарин тасӑра бырахпыттар, ӑрӑи Бата Батыр ӑрӑи биӑрбӑтах.

Бу буолтуи кӑннӑ ӑцӑлар ӑлӑсинан ӑиҗа хагдаҗ оту сӑммиттар. Бу ӑккӑрдиҗар Бата Батыр, тахса кӑтӑн, оҗо тӑнур саґа бӑрынан кӑла ӑиӑлин чуолґавынан икки кӑсӑни туґцӑри ытан кӑбӑсипит. Иня ғынан баран, ӑиӑтиҗар кӑтӑн тӑсан, маґы биӑтин тӑрӑтин бӑруӑна охсон баран, «урдубӑр сабылным, ашыбар тӑлӑнним» дӑӑн баран, билирик муынугар баран тӑспӑт.

Цӑа, ӑиӑни [уот] сӑӑн кӑґунаппыт; сӑӑн кӑґунатав, орто мас урдӑн самнӑран тӑсӑрбигт.

Бата Батыр, тура ӑккӑриӑн, батасынан таґахтанан баран, ӑиӑ холлоґоосуґар ӑктӑнӑн баран, табинан, ӑиӑни ӑс хат ғына турбут цону урдӑларинан оҗон, буор тасарбыҗ оґурцах бӑрыґар тӑсан, ӑцӑр уллугуи булгу тӑсан кӑбӑсипит. Ол инӑа ғынан баран, батасынан²⁾ таґахтан[ан], ӑцӑр атаґынан кылыґан иккил сӑ устатын барара ӑсӑ. Ону Сахсарѣана Бӑргӑн, сырса кӑтӑн исӑн, кӑхсӑн ортотунан ӑцӑннӑн дӑлӑ биӑрин охтордоґо ити. Сӑ-ти курдук хоролору сиртӑн мӑлиґчи³⁾ ӑлӑрӑн кӑбӑсӑн баран.

1) И.: ӑбаґа-д; вь полл.: попты-те. 2) Вь полл.: батысына.

3) Ил: мӑлиґа; вь полл.: мӑлиґа.

бары унтарип, астарын, субсүләрин хамыҗа тардан, қиләригәр тбунвахтарә.

Сахсарҗана Бәргән, қиләтигәр тижән, цахтарыи өлбөрөн кәбіспит үсү: «әјигин иҗыламап¹⁾ маҗаны ыла[ммын] (сыҗаммын), маҗы уја тоххору цонвосон озорор цоммун өлбөрөн кәбістәҗим!» дийән.

1) = иҗь:малаң.

ХАПТАҒАЙ БАТЫР.

Хаптағай Батыр, бәйгә бу курдук кырбытынан турдағына, үс III кәсі хаба орготуна чарәса оччо буола. Бу тоңолобуттан¹⁾ мангыттан кынаттах буола. Цә, кини бысылынан дағаны, хапсағайынан дағаны — туох та хопводох кинини. Бу сырыттағына, омуктар кинини өбрүөхтәрин баркә'рә бағараллар. Бирдә тоғус омук арә утубларә, мустаннар, кинини сарIII кәлбәттәр. Тоңу дән буолар: кылга бутәи курдук тумуду устатын тоххору бутәи оңорон бараннар, бутәи анын курдук²⁾ аҗатын³⁾ манна тардан ісәләр. Маныаха кыл өлөр — мавәк та кыл, таҗах та кыл. [Хаптағай] мантын көрө бардаға. Манна тосуҗаллар, бу тоңутугар тосуҗаллар бу омуктар. Хаптағай Батыр кәл. Бу кәләв, бір аҗа кірәй бысылытын табә турдағына, тоғус омук тұран аҗкәриәбәттәр. Цә, ытылаһи барыттар. Маны бу тоғус оххо асаран бәйрән ісәит. Омуктар охторо баранан халбыт, — тәскіләбәттәр. Бу тәскіләбәттәрін ситән, бір омуғу туннут; тутан, іәһи тарыт. Цә, бу; аҗынырын аҗиә ситәләбәит. Бу ситән, «аны аҗигин бисиги артыбыг аҗигин өбрүөхнүт дән кәліәхнүт суоға». Бу буолаң, сырыт; аҗиә хас аҗә сыл сыҗыбыттар.

Араи сәс буол; бәрт тоңоттох җыл буол. Хаптағай Батыр бір кини курдук кәсі Сүордәҗи дән маллах. Бу доборунан буолаң хажысарынан таҗахта бардахтара (дән). Бу бараннар, бір таҗағы өбрүннөр, хоннулар. Бу хонон сыттахтарына, араи омуктар тижән кәлліләр.

Маны көрдөхтөрүнә — иккә омук, бу кәләннәр:

— «Атаста-ар!» — дилләр: — «бу кылгыт аңарын бисіәхә ку-
луң!» — дилләр.

1) Отъ тоңолох = тоңонох 2) анын курдукка? III. 3) аҗаны?

Маны[га] [аппитгар]:

— «Аҕисиги кытта бултабыт доҕо тылы оҕу көрдүрдүх буолар-гыт [туоххутуи]? Биириэхпит суоҕа!»

Омуктар төттөрү баран халлылар.

— «Атаста-ар!» — дииһилэр, барары туран: — «сарсын бисиги түөрт кылыт¹⁾» оҕолору ыгыахпыт!»

Хантаҕай Батыр маныаха доборугар айтта:

— «Бисигини кырга кэлэри гынахтара».

Сасыарда тур. Туран баран, бар. Баран истэхтэринэ, араи кинилэригиттан омуктар хазысардарын тыаса кырылан исэр.

Хантаҕай Батыр (агар):

— «Чэ, доҕо-ор!» — дэр: — «Өлөхпүт» — дэр. — «Таски-лиэх!» — дэр.

Таскилиэн бараллар. Кинилэригиттан омуктар сырсаллар. Бир урдук хаја бар; ата — Аг хаја диин; анньиан Оҕо²⁾ диин урах кэлэр³⁾. Бу хајаны самаи урдугунан кэллэлэр. Бу кэлэн, түсэллэр. Хаја ортотугар кэлэн баран, Хантаҕай Батыр көтөр урҕаи урдунан өңүө сырын урдугар. Билиги (бир) доҕоро, тийэн көтүбүнэ. хазысарын аҕарын булгу түсүн кэбисэр. Хајмсара суох киэини ханна Ытыахтараи? Ситэйнэр, өлөрөн кэбистилэр. Хантаҕай Батыр куотан хал.

Даидытыгар баран олоҕо. Бир сасыарда аймахсин туран таҕыс. Таҕыстаҕына — омуктар, кэлэинэр, киэи ханан даҕаны тахсыа суох [гына], быанан төгүрүтэн⁴⁾ ірдэн⁵⁾ кэспиттэр. Хантаҕай Батыр, істэ түсүн баран, соҕотох батыјатын ірї тутан баран, тахсыбыт. Тахсан, омуктар быаларын урдунан көппүт. [Ону] отут омуқ, тосујан туран, ынпыттар — таптарбатах. Омуктары урауларинан көтүблэн сылјан, бастарын бысыта охсутаалабыт: со-рохторо таскилиэбиттэр, сорохторо артабыттар; сорохторун өлөр-төбүт.

(Ол кининэ) үї, киі кырцан барбыт.

1) ? кыјыт? 2) = Оҕо; въ подл.: Олө. 3) кїрэр? 4) төгү-ручу? въ подл.: төгөрүтянь. 5) кїрїїн?

Омуктар субайсаңиттар:

— «Хантагай Батыры хажабыт кісі өлөрүбдәи кини?»

Маныаха кырцағас омуктар аңиттар:

— «Хантагай Батыры хажан өлөрбү гынабыт? Асияха баран өлөрбүрүх кісі буолуоҕа ду?»

Маныаха кутубттар (аңит):

— «Хантагай Батыры мин өлөрүх аҕим» — дйәбит.

Маныаха:

— «Чай, өлөр!» — дйәбиттар.

[Бу омук, Хантагай] сиргә ховор отутугар калан, сасан сыһыт. Хантагай Батыр бу отутугар кийсә калбит. Бу калан, уотун ура сыһыт. Омук уөмпүт; уөңан¹⁾ калан, умса түсәи сытар кийсәи көхсүн хаба ортотунан уңунан асыт; аңжан баран, [уңутун] төттөрү сулбу тардан ылыбыт. [Бу] ылан баран, төттөрү табаннан сурдан халбыт.

[Омук] цоңиоругар тижан [аңит]:

— «Хантагай Батыры тутун «барт кісі» дйргити? Мин өлөрүм. Хаа бу бар, сыата бу бар!» — дйя, уңутүгәр бисиллибитин көрдөрбүт.

Маныаха кырцағас омуктар (аңиттар):

— «Кыл бағас тыңата, хана буолуоҕа аба-аҕ!» — дйәбиттар. —

«Хантагай Батыр аҗияха бағас иҗи курдук сытан биаран астарыа(х) [суох] кісі буолуоҕа(и)!»²⁾

Алардара аңиттар:

— «Кирдик, кісі тыңата цусуннах; кісі хана цусуннах; кісі сыата цусуннах».

Игаҗиибиттар.

Хантагай Батыр, куобах мөиторугун ортотунан быса тардан ылан, иккі өттунан³⁾ басын бөбөләнән кәбисит. Илһа гынан баран, тунһарі цияҗигәр калбит, цахтарыгар, калан (аңит):

— «Омуктар өлөрүләр иҗигин. Бу цусуммун көр!» — дйәбит. —

1) Отъ уөң (= уөм). 2) Илһа: астарыах кісі буолбатах! астарыах кісі буолуо дуо? 3) өттунан?

«Буугу, кун ортогун сагына, омуктар мин уппун уласта, эйигин олборон кабісэри кэліэхтэри. Онуоха ан бір улахан саларга бутугаста: иннэ гынан баран, ахсаннарынан дуосканы урагтан бйэр! «Асабіт Хаптагай Батыр төсбө кэліэҕэй?» — ди-ди, кысуохтэри» — диэн баран, бэҕэтэ мас кыстыкка¹⁾ сасан халбыт.

Омуктар кэлібэттэр:

— «Асабіт ханиа бэртай?» — дһар.

— «Буугу баран-баран, кэлілік» — дйабит.

— «Кылы айбаҕи сийтаҕи айба-ит!» — дйабиттэр.

(Маны) улахан саларга бутугастан баран, ахсаннарынан дуосканы урагтан бйэрбит. Бутугастарын иэи олодохторуна, амэхсин, тахсан, саларын, охторун кистигэлэн кабісипт.

Амэскэ тура аьккэрибиг Хаптагай Батыр, кэккэлиэсэ олорор омуктары баатарын ісігэргэччэ²⁾ бысталаан ісігі батыҕанан:

— «Ісіэхэ бу бар!» — дйабит.

— «Айигин «олорду» диэн чабылабыт [бу бар]!» — дйабиттэр.

Бу омугу тутан аңар харазын тэснэг, аңар ийгин тосуппут³⁾, аңар атазын тосуппут³⁾, табагыш урдугар аргызы кэлігээн кабісипт, ыйтін дйаккі урэн кэсипт.

Бір кырцаҕас омук аһипт:

— «Айигин, хаја да омук буолгун иннигэр, [кыајан] олоруб суоја. Аны бісіэхэ ан төјөн буол! Ан тылгыш омук ісіҕбатэјина, ајбалах буолуохтун!» — дйаҕајы.

Ол кэһнэ омук муҕјаја буолбут.

Омуктар аһипттэр:

— «Сырымах!» — дйабиттэр.

Кырцаҕас кісі⁴⁾ аһипт:

— «Мин ісігін кытары хајтах⁵⁾ сүрүөмү?»

Омуктар сырысыбыттар. Хаптагай Батыр, омуктар иннілэригэр крэн, сурэн ісігі, урдугар урдугар арыҕах⁶⁾ мастарын урдүлэринэн

1) Вл.: кыстырга? 2) Вь подл.: лясгряты. 3) Вь подл.: тосоп-пуг. 4) Т. е. Хаптагай Батыр. 5) хэјан? 6) Вь подл.: арыҕах.

көтүтәйбѣт. Мантан җә җулаибыттар. Җә, омуқ[тар] мантан ыла(и) өлүбүт¹⁾ тоххору (ол курдук) куттанар буолбуттара усу.

Кини уола Хохоҗо Батыр дѣн бара. Бу Хохоҗо Батыр аҗатынайбар күтүр²⁾ киҗи. Бу [киҗи] омуқтары даҗаны, сахалары даҗаны көңүл өлөртѣн ісѣр. Бу бары киҗиэхѣ барытыгар тоҗон курдук буолбут.

Бу олодохторуна:

— «Ғуохха чукчаҗа барар сѣрѣ тоҗотторо кәләләр?» — [дѣләр].

Бу кәләхтәринә, бу Хохоҗо Батыр кытта барбыт. Бу бараннар, бу Иҗдигір³⁾ суолугар «Өлбөсүбүт» дѣн сѣр бар, бабарыҗаләх. Омуқгар, бу киҗиләр ісѣр сурахтарыш істәинәр, муҗахтан тосүбүттар. Бу тосүҗан озоронвор, бәтәрәттән тиібіт сахалары пүччалары барылары[и] кыргач кәснѣттәр. [Араи] бу Хаптаҗаи Батыр уола хәлбыт. Маны кытары бір үҗәләх⁴⁾ киҗи бәр[а] әмйә. Бу іккі киҗи, хәләннар, кәиникі өлбөсүбүттар. Түниәх күн буолан баран, бу доҗорун бынанан төҗүрүҗән, сөрүөн охторон, өлбөбүттар. Бу Хаптаҗаи Батыр уола соҗотобун хәлбыт. Бу доҗоро өлгүн кәиниә түниәх күн тоххору өлбөсүбүт. Маны «әмйә бынанан төҗүрүҗән өлбөрүхпүт» дѣн(нәр), [турдахтарына], маны үрдүнән көтѣн тахсыбыт. Бу буолан баран, аҗабынан куоптут. Бу куотан баран, тәска тахсан, уота та сүөх, туба да сүөх хоммут. Бу хонон баран, утуібатах киҗи утуҗан хәлбыт⁵⁾. Бу утуҗан хәлгын кәиниә омуқтар суолун батысан бардылар. Бу бараннар, өлөрѣн кәснѣттәр бу киҗини.

Маны[га] аҗата Хаптаҗаи Батыр, кырҗан, туҗу да білбәт буолан баран(, әппит):

— «А, [аныгы] барахсаттар!» — дѣйбѣт: — «Сытыган омуқтар өлөрѣр буолтарыш⁶⁾ кәиниә киҗи [да] буолан сы[җахтыах әҗә [дуо?]]» — дѣйбѣт.

Онтон бір киҗи аҗата:

1) Въ подл.: өлбөгөнү. 2) сүрдәх? 3) Въ подл.: Иҗигирь. 4) Или үбәинәх? въ подл.: юелях. 5) Бу тоххору утуібатах киҗи бу хонугар утуҗан хәлбыт? 6) Въ подл.: буолтүн.

— «Обом, уот ыставыан, батӳрӳҕи¹⁾ ӕтӳгӳр устӳ асаран биӳрӳрӳ ӳбитӳ²⁾. Ол бӳҕӳтӳ баран ӕбӕн сытахтаҕаҕа!» — дӳӳбит.

Итӳ кӳннӳнӳ бу Хаптаҕаи Бӳӳтыр ыччатыттан Хотос дӳӳн кӳсӳ, иккӳ ивӳ бӳ буолан, Ӗкӕн куӕла дӳӳн сӳргӳ озордулар, кыстахтар даҕаны, уолаахтар даҕаны. Бу озордохторуна, Цусал оҕуна Нјулгу Халгыи, тахсан баран, бу Хотос кысын цахтар ылаҕа. Бу ылан баран, даӳдытыгар тӕннӕн кӳллӳҕӳ³⁾. Бу кӳлӳн баран, хат барда цахтарыгар. Бу баран исӳн, Аӳдӳ⁴⁾ оҕуна Ыстанӳн оҕуну⁵⁾ арҕыстасан барыттар. Бу бараннар, ол цонноругар тӳӳӳхтӳрин бӳр кувуӳк [сӳр] бӳӳтӳрӳҕи ӕтӳгӳр хоммуттар. Бу хоно сытаннар, бӳр улахан туг балыгы аттӳӳннӳр асабыттар. Бу асан бараннар, астарын тобоҕо орутун⁶⁾ кӕлӕлбругӳр ыҕан кӳспӳттӳр, [ол кӳннӳ] утуҕа сыппыттар. Бу утуҕа сытан, Ыстанӳн оҕуи исӳтӳҕӳнӳ — кӳсӳлӳр (сацалара) ылласан ӳрӳллӳр. Маныаха арҕыи сабытын асан кӕрбӳт; бу кӕрбӳбуна — сӳттӳ нучча кыса барыцны⁷⁾ кӳнӳлӳр ыҕан кӳспӳт астарын асап ӳрӳллӳр. Маны кӕрӕн баран, кӕрбӕтӕх кӳсӳ буолан сыппыт. Исӳллӳн сыттаҕына, тыастара даҕаны, сацалара даҕаны сутӳн хӳлбыт. Бу кӳннӳнӳ [Ыстанӳн], «ӳбӕсӳрдӳм» дӳӳн, сымыяннан тура-тура, сӳбу-сӳбу⁸⁾ баран, тахсан кӳрӳр кӳсӳ курдук озорор.

Маны[га] доҕоро (ӳтӳр):

— «Хӳҕӳтыц⁹⁾, доҕо-ор?» — дӳр.

Маныаха (ӳтӳр):

— «Ӗлӳм» — дӳр.

— «Хӳҕӳн?» — дӳр.

— «ӳбӕсӳрӳмӳн¹⁰⁾» — дӳр.

Утуҕан баран, тураллар.

[Бу] тураннар, доҕоро (ӳтӳр):

— «Аскын аҕал!» — дӳр.

1) Въ подл.: ыстаннагына бетерягя. 2) биӳрӳр ата? 3) Въ подл.: кыӳегӳ, переизвлечено изъ кыӳегӳ. 4) Въ подл.: Ёлӳи. 5) оҕуи-нӳи? 6) астарын тобоҕун? 7) = барыацны. 8) Вл.: су-бу, су-бу. 9) хӳтӳхтӳ буоллуц? 10) Въ подл.: юӕсӳрӳмӳнӳ.

Онуоха билігі Ыстапан (а)тәр):

— «Мин асыам суох» — дҕр.

Онуоха [доҕоро] а)тәр):

— «Ордорбут аскыттан куттанар буола буолаҕын¹⁾, о)у)п [да] буолан сыл)ары)ц бар аба-ат! Мин асыах ки)си)бін!»

А)а)лан а)сан бараннар, тураннар а)а)на)а)быттар. А)а)на)ан и)с)а)п, Ы)ста)па)н(а) су)бу-су)бу²⁾ а)ты)т)тан т)у)с)а)н са)х)т)ар буола)а). Ц)он)но-ру)га)р т)и)а)л)лар. Би)ли)гі Н)у)л)у³⁾ Ха)л)гы)и, бу ц)и)а)л)а)х)т)ар к)у)т)у)б)т)т)а)р, ц)а)х)т)арын кы)та)ры сы)та)а); а)р)гы)са Ы)ста)па)н о)л)р)у о)о)су)н, о)л)р)у)гын, а)л)бы)на)н, «бу буоспа д)и)а)н о)л)у би)с)и)гі)н)и кы)та)ры к)а)л)т)а буо)лу)о)а» д)и)а)н, «мантан куот[т)ар)бы)н» д)и)а)н, ы)а)ры)п)п)ы)т буо)лар. Ки)с)и) ба)ры)та у)ту)а)н ха)л)бы)т)тарын к)а)н)ни)а, та)х)са)н, а)тын у)р)д)у)г)а)р ат)га)на)н⁴⁾ ба)ран, ба)ран ха)л)ла, ку)ру)о)н.

Бу (ка)л)а)н ба)ран, ц)он)но)рго ба)ры)ты)гар ты)л)л)а)та:

— «Маннык буоспа Хотос д)и)а)н ы)а)л)га ба)ран ха)л)ла. Мантан с)а)р)а)н)и)ц, сы)л)ы)ма)н)ц! Мантан⁵⁾ ки)с)и) да)ҕ)аны к)а)л)и)а)а — ма)ны к)и)л)л)а-ри)а)н)и)ц! Би)л)а)н ба)ра)ц)ы)т, к)и)л)л)а)р)а)ри)ц!» — д)и)а)н ба)ран, да)ды)ты)гар ба)ран ха)л)ла.

Бу ба)ран ха)л)тын к)а)н)н)а у)с сы)л то)х)хору бу Хотос д)и)а)н ы)а)л)га к)и)м⁶⁾ да)ҕ)аны сы)л)ы)ба)та; б)а)л)а)ри)т)т)а)н да)ҕ)аны ки)с)и) би)л)и)ба)та. Мантан бу Н)у)л)у Ха)л)гы)и ц)он)но)ру)га)р ки)с)и) ба)ры)ла)ра⁷⁾ ма)н)а)ри)и)ди)л)а)р⁸⁾.

Бу Н)у)л)у Ха)л)гы)и у)о)ру)на)н бу ки)с)и)а)ха ма)н)а)ри)к)к)а⁹⁾ а)т)и)т)ар:

— «Би)с)и)гі)н)и бу Хотос д)и)а)н кы)н)ны)бы)на)н¹⁰⁾ ба)ры)бы)[тын] буоспа д)и)а)н ца)ц (би)с)и)гі)н)и ба)ры)бы)тын) с)и)а)н к)а)б)и)с)т)а, и)к)и) ц)и)а) ки)с)и)т)т)а)н би)ри) да)ҕ)аны о)р)д)о)р)бо)то. Ма)ны¹¹⁾, ми)п кы)н)ным ц)и)а)т)и)г)а)р¹²⁾, би)л)и)ри)к о)ро)ц)о о)л)о)н сы)та)бы)н. Ми)ј)и)гі)н, ма)нна да)ды)бар а)а)ла)а)н)ны)т, у)ц)у)о)х)п)ун ту)ту)ц! Ма)ны ми)н а)п)п)и)т)и)м ку)р)д)ук а)а)ла)ы)а)х)хы)т су)о)а, о)ну)о)ха¹³⁾ ми)н а)с)и)гі)н)и ба)ры)гы)тын у)о)к)ку)т)ун у)о)да)ц)и)а)ты)а)м¹⁴⁾, [ц)и)а)ҕ)и)т)и)н] ц)и)а-

1) В)ь пол)л.): буо)ла)я)гы)н, пе)ре)у)а)вл)е)но из)ь буо)ла буо)ла)ган.

2) В)л.): су-бу, су-бу. 3) В)ь пол)л.): Ну)л)у. 4) В)л.): т)у)с)а)н. 5) О)ун)т)о?

6) В)ь пол)л.): ки)с)и). 7) ба)ры)та? 8) В)ь пол)л.): ме)н)е)ри)и)ди)л)я)р). 9) ма)

н)а)ри)гі)в)и)а)н и)л)и у)о)р буо)ла)н, ма)н)а)ри)к ки)с)и)а)н. В)л. 10) кы)лы)н)на)ры)?

11) ма)нна? 12) В)ь пол)л.): ж)с)и)т)я)г)я)р). 13) о)ч)о)бо)? 14) В)ь пол)л.):

у)о)да)г)на)те)м.

gänitiam¹⁾, кулгүтүн булжуум, түөрт бабанабытын чоротуом, сылгыбыт сиргитин сымыя оңоруом, озорбут сиргитин осоруом!» — дээн, мана́рикка кира́н а́тита́р буолаба.

Мантан цонноро, куттананнар, бары дабапы о́уо́х бысылахтар; киси дабаны, цон дабаны итаба́йар; цонноругар²⁾ мава́ри́дида́р.

Маны:

— «Иччэ киси кирцига дабаны суохха мана́ри́йахтарэ ду? Магы³⁾ Нјулгу Халгыи о́уу́мут уо́ра, кирцик кала́а, цону а́латары гынаа, — ха́йааххыты? Онтон, бараңцыт, кивини, а́тарин курдук, би́ри́к орунуан тобулаңцыт, ко́руң! Бу ко́рдөххутуна⁴⁾, ба́йата́, а́тарин курдук, сыты́ыбына, си-би́ли́гин о́бу́т киси цусу́ну-гар тымы буолабына, ха́йааххыты? Онтон а́балааххыт буолаба!» — дэ́бэ́т би́р кырабаастара, онвук су́бани тасарбыт.

Бу кырабаастарын суба́гийн а́лта киси о́о́стон барбыттар. Бараннар, бу Окөн⁵⁾ кубо́ла дэ́эн да́дыга ти́бэ́ттэр. Бу ти́дэх-тарина́, (ма́бы) [ха́йа] у́йа́а киси сылгыбыт ма́гыта суох буолан хя́лбыт. [Ара́] ко́рдөхтөрүна́ — ус атыр уо́ра сылгы сырсан тиги-на́саи сы́лаллар. Маны ко́рө ко́рө́лөр, бу Хотос дэ́эн киси циа́тин урут би́лар киси ба́р. [Бу киси ы́бытынан] би́ли́ри́гийн, ти́яниар, тобулаллар. Бу тобулан бараннар, ко́рдөхтөрүна́ — циа́ иси́ар тогус⁶⁾ толору киси у́цо́ба; а́га у́лаа ха́лтын кани́на, у́цо́ба даркы курдук⁷⁾ сыта(ла)р. Ки́шилэр о́уу́нара Нјулгу Халгыи си-би́ли́гин о́бу́т киси курдук сытар. Маны ко́рдөхтөрүна́ — и́кки ха-раба о́рө буо́лбут. Маны, сыраба о́ороонор, у́рулар; у́ран бараннар, а́янна́тылар.

Бу а́янна́нар, ба́йатин Нјулгу Халгыи циа́тигар а́балаахтара и́кки ко́с ко́с а́дара ха́лбытын кани́на, сыраба, та́цнастан, басын бу́лгу туси́н ка́бисит. Маны а́балааннар, у́цо́буу, оччо́бо бы-лыргы киси⁸⁾ хоруон о́ороон бараннар, у́са́ тиг то́бөту́гар⁹⁾ тасараннар, түөрт ы́лах и́кки ардыгар хамна́бат дабаны, туохтан

1) Въ подл.: дегинием. 2) цонноро бары? 3) = ма́бы. 4) Въ подл.: ко́рдөхтөрүна́. 5) Въ подл. за́сь: Ёккёнь; ср. выше: 6) тобус? 7) даркы төруөн. 8) цон? 9) төргү му́тугар?

даҕаны тусһаѳ¹⁾ ғына оңороллор; ол курдук уңуобун тутан кѳбістѳлѳр.

Бу кѳбіспѳттѳрѳн кѳннѳнѳ, бу уорѳ, — бу Нѳулгу Халгыѳ, — «аҕалан ісѳннѳр, моѳнубун булгу тусѳрбѳттѳрѳ» дѳѳн, кісіні, моѳну-нан ыарытыннѳран, ѳлбѳр даҕаны, сѳр даҕаны, ірдѳр даҕаны.

Іті кѳннѳнѳ Хаптаҕаѳі Гѳтыр ыччѳтѳ сітѳнтѳн²⁾ бараммытѳ. Сѳччѳх.

1) Въ подл.: тусьпѳк. 2) Или сі-'тѳнѳн; въ подл.: спнѳтыѳх.

